

УНИВЕРЗИТЕТ "ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ" - ШТИП
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ
ФИНАНСИСКО ИЗВЕСТУВАЊЕ И РЕВИЗИЈА

МАГИСТЕРСКИ ТРУД:

**ПРИМЕНА НА ФИНАНСИСКАТА АНАЛИЗА ВО ОЦЕНКА НА
КРЕДИТНАТА СПОСОБНОСТ НА КОМПАНИИТЕ**

АНА ТОДОСИЕВСКА

Штип, јуни, 2020

Комисија за оценка и одбрана:

Ментор: Проф. д-р Оливера Ѓоргиева – Трајковска,
Економски факултет, УГД – Штип

Член: Проф. д-р Стеван Габер,
Економски факултет, УГД – Штип

Член: Проф. д-р Јанка Димитрова,
Економски факултет, УГД – Штип

На моите родители...

Содржина

Апстракт	6
Вовед	8
Методологија на истражувањето	11
1. Оправданост на истражувањето.....	11
2. Предмет и цели на истражувањето.....	12
3. Методи на истражување.....	13
4. Разработка на тези за предметното истражување.....	13
ГЛАВА 1 – Поим и дефинирање на ризикот во банкарското работење	15
1.1. Поим за ризик	15
1.2. Видови банкарски ризици	16
ГЛАВА 2 – Кредитен ризик	31
1.1. Поим за кредитен ризик	31
1.2. Мерење на кредитниот ризик	34
1.3. Кредитна политика и улогата на органите на банката во управување со ризикот	41
ГЛАВА 3 – Управување со кредитниот ризик	45
3.1. Проверка и следење на клиентите	45
3.2. Долгорочна врска со клиентот	49
3.3. Рамковни кредити	50
3.4. Инструменти за обезбедување	50
3.5. Компензационо салдо	51
3.6. Рационирање на кредитите.....	52

ГЛАВА 4 - Финансиска анализа на компаниите – основа за оценка на

нивната кредитна способност54

4.1. Поим и проценка на кредитната способност на компаниите.....54

4.2. Поим и видови на финансиски показатели за анализа на работењето на компаниите62

4.2.1. Финансиски показатели за анализа на профитабилноста.....64

4.2.2. Финансиски показтели за анализа на ликвидноста.....67

4.2.3. Финансиски показатели за анализа на обртот на средствата.....69

4.2.4. Финансиски показатели за анализа на задолженоста.....73

4.2.5. Инвестициони показатели.....76

ГЛАВА 5 – Емпириско истражување - Технологија на кредитирање на корпоративни клиенти78

5.1. Видови кредитни производи на банките78

5.2. Постапка за одобрување на кредити на SME клиенти84

5.2.1. Основни начела на кредитната политика86

5.2.2. Процес на кредитирање87

5.2.3. Стратешко планирање89

5.2.4. Продажба на кредитот.....89

5.2.5. Обработка на барањето и подготовка на предлог одлуката91

5.2.6. Донесување одлука за кредитниот пласман92

5.2.7. Реализација на кредитниот пласман93

5.2.8. Архивирање на кредитната документација95

6.1. Илустрација на кредитна анализа на деловен субјект96

Заклучок110

Користена литература114

Апстракт

Проценката на кредитната способност на компаниите е еден од најважните процеси од кои зависи квалитетот на побарувањата, односно квалитетот на кредитното портфолио и активата на една банка. Сите фактори кои влијаат врз ризиците со кои се соочуваат банките во нивното работење, од кои најзначаен е кредитниот ризик, се предмет на испитување во процесот на финансиската анализа, односно анализата на кредитната способност на компаниите. Процесот на финансиска анализа опфаќа анализа на работењето на компанијата во минатото и сегашноста, со цел за што поуспешно предвидување на нејзината идна деловна активност.

Предмет на истражување во овој магистерски труд претставува утврдување и анализа на политиките и процедурите кои ги користат банките во проценката на кредитната способност на одделните компании, поконкретно да се утврди кои информации и се потребни на банката во процесот на анализа на финансиските извештаи и на кој начин (преку примена на кои методи и техники) истите ги толкува, за да го оцени кредитниот бонитет на компанијата и нејзината способност за задолжување.

Клучни зборови: финансиска анализа, финансиски извештаи, кредитна способност, компании

Abstract

The assessment of the creditworthiness of companies is one of the most important processes on which the quality of receivables depends, ie the quality of the loan portfolio and assets of a bank. All factors that affect the risks faced by banks in their operations, the most important of which is credit risk, are subject to examination in the process of financial analysis, ie the analysis of the creditworthiness of companies. The process of financial analysis includes an analysis of the company's operations in the past and present, in order to more successfully predict its future business activity.

The subject of research in this master's thesis is to determine and analyze the policies and procedures used by banks in assessing the creditworthiness of individual companies, to determine more specifically what information the bank needs in the process of analyzing financial statements and how (by applying which methods and techniques) interprets them to assess the company's creditworthiness and its ability to borrow.

Keywords: financial analysis, financial statements, creditworthiness, companies

Вовед

Водењето на финансиските институции од секогаш претставувало сложен процес. Поради се почестата несигурност во окружувањето, а која се однесува на промени во политичката, стопанската и финансиската сфера, банките и останатите финансиски институции се повеќе се среќаваат со бројни потешкотии во работењето.

Современото банкарско работење секојдневно е изложено на постоечки и нови ризици. Со освојувањето на новите инструменти, техники и стратегии, нови банкарски производи, листата на ризиците постојано се проширува. Неизвесноста расте со промената на каматните стапки, на депозитите и кредитите, неспособноста на кредитобарателите да ги вратат кредитите, како и влегувањето на банките во деловно работење кое порано не претставувало традиционално банкарско.

Во овој труд вниманието е свртено кон ризиците на кои банките се изложени во текот на работењето и улогата и значењето на финансиската анализа во правилната проценка на кредитниот ризик. Менаџментот треба да има јасна слика за ризичните вложувања и пласмани на банките. Идентификацијата на ризикот претставува прв чекор кон успешно работење на банките. Еден од најважните ризици е кредитниот ризик, на кого во овој труд се става најголем акцент. Кредитниот ризик претставува ризик побарувањата да не бидат реализирани на денот на доспевање во нивната полна книговодствена вредност. Тој укажува на привремена или трајна неспособност на кредитокорисникот во договорениот рок да може да ги исполни обврските по кредитот. Кредитниот ризик може да се однесува на кредитите и другите кредитни инструменти. Во согласност со законот за банки донесен е сет од одлуки, кои меѓу другото ја регулираат и областа на кредитирањето и ризиците кои се поврзани со него.

За да може ризикот да се избегне или да се доведе во прифатливи граници, потребно е истиот да се анализира и да се управува со него. Многу големи банки на светско ниво, поради големи кредитни изложености имаат објавувано

енормни загуби во работењето во годините на назад. Како резултат на тоа банкарскиот сектор се повеќе се усовршува во делот на управувањето со кредитниот ризик, неговата анализа и контрола. Главна цел на управувањето со ризикот е оптимизација на односите помеѓу ризикот и приносот.

Сите фактори кои влијаат на појавата на ризикот се истражуваат во процесот на финансиската анализа, односно анализата на кредитната способност на компаниите. Анализата на работењето на компаниите се состои од анализа на нивното работење во минатото и сегашноста, како би можело да се прогнозира нивната активност во иднина.

Од погоре изнесеното може да се дојде до сознание колкаво е значењето на проблематиката за кредитниот ризик, неговата анализа, мерење и утврдување, се со цел успешно работење на финансиските институции.

Имајќи ја во предвид основната цел на ова истражување и неговата опфатност, разработката на целосната содржина е извршена преку поделба на истата на: вовед, пет глави и заклучок.

Првата глава – Поим и дефинирање на ризикот во банкарското работење од овој магистерски труд е посветен на дефинирање на ризикот. Анализирани се неколку основни видови на ризици (кредитен ризик, пазарен ризик, оперативен ризик, девизен ризик, ризик на земјата).

Во **втората глава - Кредитен ризик** од ова истражување најпрво теоретски е разработен поимот кредитен ризик, преку презентирање на повеќе дефиниции од различни автори, неговото мерење, за да потоа биде претставена кредитната политика и улогата на органите на банката во управување со кредитниот ризик.

Третата глава - Управување со кредитниот ризик, опфаќа начини на управување со кредитниот ризик. Овде се наведени причини, цели, начини на спроведување, како и политики и процедури на управување со кредитниот ризик.

Во **четвртата глава - Финансиска анализа на компаниите – основа за оценка на нивната кредитна способност** се разработени проценката на кредитната способност и користењето на финансиските показатели во анализата на работењето на компаниите. Овде се опфатени показателите за

анализа на профитабилноста на компаниите, показатели за ликвидноста, показатели за обртот на средствата, показатели за анализа на задолженоста и инвестиционите показатели. Во овој дел посебно внимание е посветено на правилната интерпретација на показателите и проценка на нивната вредност, преку ефикасни споредби со дефинирани стандарди и конкурентски показатели.

Во петтата глава - **Технологија на кредитирање на корпоративни клиенти (пракса)**, ќе биде илустрирана целокупната постапка на кредитирање од моментот на примање на барањето, сите фази низ кои поминува процесот на одобрување на кредитно барање до архивирање на досието.

Методологија на истражувањето

1. Оправданост на истражувањето

Донесувањето одлуки за кредитирање на одреден правен субјект за секоја банка претставува многу сложен процес. Плановите на претприемачот или на менаџментот на претпријатието понекогаш се многу тешко остварливи, односно понекогаш е многу тешко да се докаже нивната исплатливост. За да може банката да се осигура дека кредитот што го пласирала ќе биде вратен, посегнува по ригорозна политика во изборот на клиенти и услови кои тие треба да ги исполнат за да се одобри кредитот. Кредитниот ризик е темел во банкарството.

Банките на кредитниот пазар се соочуваат со проблемот на асиметрични информации, затоа што располагаат со ограничени информации за условите на вложување и активностите на кредитобарателот во однос на самиот барател на кредит. Тоа доведува до потреба од превземање активности на проверка и анализа на кредитобарателот. “За да биде анализата успешна, банката треба да собере од кредитобарателот доверливи информации. Прибирањето на доверливи податоци и нивна анализа е важен принцип во управување со кредитниот ризик”.¹

Основна причина за испитување на кредитната способност на потенцијалниот клиент е да се дојде до сознание за способноста на претпријатието да може да го врати износот на кредит што го побарува. “Со финансиската анализа се опфатени сите појави од работењето на претпријатието во минатото и сегашноста кои може да влијаат на неговото идно работење”²

¹ Mishkin, Eakins, 2005

² Ribic, 2011, Negro 2001

Секоја банка има сопствени процедури и постапки со помош на кои донесува одлуки во врска со оценување на кредитната способност на кредитобарателите. Заедничка карактеристика на сите тие процедури и постапки е што поточно одредување на кредитната способност на клиентот, со цел да и бидат вратени пласираните средства.

Утврдувањето на кредитната способност и подготвеност на клиентот да го врати кредитот во договорениот рок бара сериозен пристап, стручен кадар, знаење, вештина, како на кредитните аналитичари, референти, така и на нивните менаџери.

2. Предмет и цели на истражувањето

Предмет на мојот магистерски труд на тема **ПРИМЕНА НА ФИНАНСИСКАТА АНАЛИЗА ВО ОЦЕНКА НА КРЕДИТНАТА СПОСОБНОСТ НА КОМПАНИИТЕ**, е детална разработка на кредитниот ризик и примена на финансиската анализа во донесување одлука за кредитната способност на компаниите и нивото на прифатливост на ризикот за започнување деловна соработка со одредена компанија.

Основната цел на трудот е да се прикаже како банките ја проценуваат кредитната способност на своите клиенти. Врз основа на финансиските извештаи се настојува да се утврди кредитниот ризик на деловните субјекти, преку анализирање на можноста компанијата да дојде во ситуација да не може да го врати кредитот во периодот за кој е одобрен. Исто така, цел е да се прикаже и целокупниот процес на кредитната активност на банките и како тие ги користат финансиските извештаи на компаниите во оценката на кредитната способност на компаниите и донесување на одлука за нивно кредитирање.

Врз основа обработката на собраните податоци и резултати, на крајот се изведени одредени заклучоци и препораки.

3. Методи на истражување

Во истражувањето на предметот на овој труд се користени следните методи:

3.1. Метод на дескрипција – претставува процес на опишување на фактите, процесите и предметите, како и емпириско потврдување на односите и врските, но без научно толкување. Во овој труд со помош на методот на дескрипција се опишани начините на управување со кредитниот ризик, како и неговата поврзаност со кредитната способност на компаниите.

3.2. Метод на класификација - е наједноставна научна метода која подразбира потполна поделба на еден поим на поделни делови во рамките на опсегот на поимот.

3.3. Метод на анализа - претставува расчленување на сложените поими на наједноставни делови и проучување на секој дел одделно. Во трудот се расчленети елементите на најважните финансиски извештаи, односно билансите на состојба и билансот на успех.

3.4. Метод на компилација - е постапка каде се врши превземање на туѓи резултати од научно – истражувачки работи, односно туѓи заклучоци и спознанија. Со цел подобро опишување на овој труд превземени се примери од актуелната литература.

3.5. Метод на компарација - е постапка на споредување на исти или слични факти, појави, процеси и односи, односно утврдување на нивните сличности и разлики.

4. Разработка на тезите на предметното истражување

Врз основа на опишаниот проблем и предметот на истражување, главната истражувачка хипотеза во овој магистерски труд гласи :

“Финансиските институции во оценка на кредитната способност на клиентите користат одредени правила и процедури со кои го намалуваат ризикот од лоши пласмани”.

Врз основа на главната хипотеза на истражување се изведени и две помошни хиптези кои гласат:

1. *“Финансиските показатели претставуваат темел во донесување на одлуки од страна на банките за одобрување на долгорочни финансиски кредити”.*
2. *“Во процесот на оценување на кредитната способност на клиентите важен дел претставуваат и нефинансиските елементи, со нагласок на поврзаноста и долгорочните односи помеѓу банката и клиентот”.*

ГЛАВА 1 – ПОИМ И ДЕФИНИРАЊЕ НА РИЗИКОТ ВО БАНКАРСКОТО РАБОТЕЊЕ

1.1. Поим за ризик

И покрај многубројните дефиниции, во најсимплифицирана форма поимот ризик може да се дефинира како:³

- Можност од губиток
- Неизвесност или
- Можност од друг исход кој не е очекуван

Она што е заедничко за сите дефиниции поврзани со ризикот е неизвесноста и можноста за загуба. Неизвесноста постои секогаш кога не може со сигурност да се знае исходот од одреден настан. Кога постои ризик мора да постојат најмалку два можни исходи. Тоа може да биде загуба, во смисла она што се поседува да се изгуби или тоа може да биде добивка, која е помала од очекуваната.

Иако ризикот е стар колку што е старо и банкарското работење, сепак развојот на дисциплината за управување со ризикот е од поновата историја на развој. Поимот на финансиски ризик означува негативно отстапување од очекуваните резултати поради варијабилноста на можните исходи.⁴ Финансиските ризици најчесто се однесуваат на можноста од загуба на финансиските пазари поради промена на каматната стапка, девизниот курс и слично.

Кредитното портфолио на банките претставува нивен доминантен извор на приходи. Како такво, тоа е и најголем извор на ризици и најчеста причина за банкарските загуби. Ризикот, како потенцијална загуба, т.е. трошок, се мери во однос на потенцијалот од остварување добивка. На ризик менаџерите им се

³ <http://Wikipedia.org/risk>

⁴ Crouhy M., Galai D., Risk Management, McGraw Hill, New York 2001, стр.34

потребни веродостојни и сигурни податоци за насочување на инвестициите кон позиции кои овозможуваат најдобар однос помеѓу ризикот и приносот. Ризикот може да се одреди како веројатност од загуба (намалување на добивката) како резултат на незивесни настани кои се случиле во работењето на банките.

Во своето работење банките го напуштаат формалното работење и се повеќе се насочуваат кон пристапот ризикот да се менаџира, за што постојат и посебни сектори во банките со кои раководат ризик менаџери. Ризик менаџментот треба да биде детален и да ја земе во предвид динамиката на денешниот пазар, а од друга страна да биде доволно прилагодлив за да излезе во пресрет на потребите и барањата на клиентите. Пред финансиските институции се поставуваат и многу законски ограничувања во поглед на адекватноста на капиталот кои мора да бидат почитувани, со цел да се лимитира ризикот на кој изложуваат се клиентите. Исто така, финансиските институции имаат и обврска да ги известуваат надлежните регулаторни тела за проценката на ризикот од инвестирање. Од тие причини финансиските институции имаат голем интерес за точна проценка на ризикот.

1.2. Видови банкарски ризици

Управувањето со финансиска институција одсекогаш претставувал сложен процес. Во последно време тоа стана уште потешко, поради неизвесноста во окружувањето. Од една страна континуираниот пад на каматните стапки на кредитите, а од друга страна нередовноста во сервисирањето на обврските по кредитите доведува до намалување на добивката на финансиските институции. Токму од тие причини се повеќе се става акцент на управувањето со ризикот со кој се соочуваат банкарските институции.

Секоја банка во своето работење се среќава со различни видови на ризици од кои можат да произлезат негативни ефекти врз нејзиното работење. Поради разновидноста и сложеноста на работите на банките, во стручната литература се јавуваат бројни класификации и видови на банкарски ризици.

Поделбата и групирањето на ризиците не е нималку едноставна работа, со оглед на неисцрпниот број на извори на ризик.

Банкарските ризици можат да се поделат во четири основни категории:⁵

- Финансиски ризик (кој опфаќа два вида на ризик : основен ризик – вклучувајќи ги во себе ризик на ликвидност и солвентност и кредитен ризик – можност од загуба за банката ако со неа не се управува примерно и шпекулативен ризик – каматен, девизен и ценовен ризик);
- Оперативен ризик (поврзан за целокупната организација на банките и функционирање на внатрешниот систем, вклучувајќи ја информатичката технологија, усогласеноста на банкарските политики и процедури, мерки за заштита од грешки во работењето и измама);
- Ризик од работењето (поврзан за банкарското деловно окружување, вклучувајќи макроекономски и политички фактори и вкупна инфраструктура на финансискиот систем и платен промет)
- Ризик од настани (во себе ги вклучува сите видови на надворешни ризици, кои доколку се материјализираат можат да го нарушат банкарското работење или да ја влошат финансиската стабилност и адекватност на капиталот).

Ризиците на кои се најмногу изложени банките во своето работење се: кредитен ризик, ликвидносен ризик, пазарен ризик (каматен ризик, девизен ризик и ризик од промена на пазарната цена на хартиите од вредност), ризик на изложеноста на банките, ризик на земјата во која банката работи, оперативен ризик, правен ризик, репутациски ризик и стратешки ризик.

Кредитниот ризик е ризик од можноста за настанување негативен ефект на финансискиот резултат и капитал на банката, како резултат на неисполнувањето на обврските на должниците кон банката.

Ликвидносен ризик е можноста за настанување негативни ефекти на финансискиот резултат и капитал на банката, како резултат на неспособноста на банката да ги исполнува своите достасани обврски.

⁵ Greuning H. Bratanovic S., Analiza i upravljanje bankovnim rizicima, Mate, Zagreb 2006, стр.3-4

Пазарниот ризик ги опфаќа *каматниот и девизен ризик*. *Каматниот ризик* е можност од настанување на негативен ефект на финансискиот резултат и капитал како резултат на промена на каматните стапки. *Девизниот ризик* е ризик од можност за настанување на негативни ефекти на финансискиот резултат и капитал како резултат на промена на девизниот курс.

Посебен вид на пазарен ризик претставува промена на пазарната цена на хартиите од вредност и на финансиските деривати.

Ризик на изложеност на банката претставува ризик од изложеност на банката кон едно лице или група на поврзани лица.

Ризик на земја претставува ризик од загуба поради изложеноста на банката кон одделна земја, кој што може да произлезе од економските, социјални и политички услови во земјата должник. Посебна форма на ризик на земјата претставува ризикот од трансфер, кој произлегува од можните ограничувања при трансферот на средствата од една земја во друга.

Оперативен ризик е ризикот кој се однесува на можноста од настанување негативни ефекти врз финансискиот резултат и капитал на банката како последица од пропусти во работењето на вработените, несоодветни интерни процедури и процеси, неадекватно управување со информационите системи и други непредвидени ситуации.

Правен ризик претставува ризик од можност за настанување загуба како резултат на казни и санкции кои произлегле од судски спорови по основ на не исполнување договорни и законски обврски, како и поради казни и санкции изречени од страна на регулаторни тела.

Репутациски ризик е тековен или иден ризик врз добивката или средствата на банката кој произлегува од неповолните согледувања на клиентите, доверителите, акционерите, инвеститорите и регулаторните тела за работењето на банката.

Стратегиски ризик е тековен или иден ризик врз добивката или сопствените средства на банката кој произлегува од промените во деловното опкружување, негативните деловни одлуки, несоодветното спроведување на одлуките или недоволна респонзивност на банката на промените во деловното опкружување.

Сепак, како најзначајни ризици во банкарското работење спаѓаат: кредитен ризик, пазарен ризик, оперативен ризик, девизен, каматен, ликвидносен ризик и ризик на земја. Овие ризици ќе бидат детално обработени во продолжение.

1.2.1. Кредитен ризик

Кредитот претставува должничко – доверителски однос во кој доверителот (банката) отстапува право на користење на одреден износ парични средства на должникот, на определен временски период и со договорени услови за поврат на средствата. Во поширока смисла на зборот опфаќа наменски и ненаменски кредитни облици, кратокорочни кредити за премостување или пак долгорочни за инвестиција.⁶ Секое позајмување на парични средства повлекува со себе и одредена доза на ризик. Кредитниот ризик се дефинира како ризик од неизвршување на обврските по основ на настанатиот долг, односно неплаќање на главницата од страна на должникот во договорениот рок или во било кој момент после доспевањето на долгот. Тој ја изразува трајната или привремена неможност на должникот да ја исполни обврската. Ова е најважниот ризик со кој банката се соочува. Висината на кредитниот ризик зависи од структурата на договорот помеѓу банката и нејзиниот клиент. Кредитниот ризик може да се диверзифицира, но не може во целост да се покрие.

Кредитниот ризик е повеќе од сите други ризици условен од неизвесните околности поврзани со работењето на клиентот. Тоа пак, повлекува потреба за контрола на голем број параметри во работењето и на клиентот и на банката. Банката мора да има претстава со кои ризици се соочува клиентот во текот на секојдневното работење. Изложеноста на кредитниот ризик во современото банкарско работење се мери со проценка на очекуваната загуба по одредена инвестиција, врз основа на кванитативна анализа. Притоа, очекуваната загуба зависи од три фактори:⁷

⁶ <http://hr.wikipedia.org/wiki/kredit>

⁷ Basel Committee of Banking Supervision, 2004 ., str.62

- Веројатност дека спротивната страна нема да ги подмри обврските на договорениот начин и во договореното време.
- Износот на загубата која би се остварила во случај на неплаќање на одредениот датум во иднина.
- Потенцијалната изложеност на банките на неплаќање на одредени датуми во иднина.

Освен класичните кредитни работи, кредитниот ризик настанува и кај тргувањето со различни финансиски инструменти на пазарот. Загубата што би настанала во случај на не измирување на обврските од страна на должникот зависи од пазарната вредност на финансиските инструменти и од степенот на нивната ликвидност.

1.2.2. Пазарен ризик

Кај пазарно ориентираните економии, пазарната вредност на активата, пасивата и нето вредноста на банките и другите финансиски институции константно се наоѓаат во нестабилна состојба, создавајќи на тој начин пазарен ризик. Пазарен ризик е ризикот со кој банката се соочува во период на неповолни движења на пазарните цени. Со овој ризик банката може да се соочи доколку намерно превзема шпекулативни позиции или може да произлезе од активностите на банката поврзани со тргувањето со девизи.⁸

Значаен пазарен ризик е каматниот ризик. Тој се дефинира како веројатност акционерите да претрпат материјална и финансиска загуба како последица од неповолното движење на каматните стапки, односно намалување на вкупните приходи од камата како последица од намалувањето на распонот меѓу активните и пасивните камати.

Валутниот или девизниот ризик е еден од основните пазарни ризици кој претставува можност банката да претрпи материјални и финансиски загуби

⁸ Greuning H., Bratanovic S., Analiza I upravljanje bankarskim rizicima, Mate, Zagreb 2006., str.233

како последица од промената на девизните курсеви. Банките со цел да се заштитат од овој вид ризик во текот на работењето применуваат “forward” и “swap” договори со кои однапред е утврден и прецизиран курсот на валутата во која ќе се врши купопродажбата на девизи.

Утврдената финансиска политика од страна на банката е под влијание на низа ендогени и егзогени фактори. Надворешните фактори се објективни и банката не може да влијае врз нив, но може да ја приспособи својата финансиска политика со пазарните услови. Па така, покрај гореспоменатите ризици постојат и ризици класифицирани како “останати пазарни ризици”. Овие ризици настануваат како последица од промена на големината на другите пазарни цени, поврзани со: промени во даночниот систем, промени во светската политика, промени на енергетската состојба на глобално ниво и сл. Овој ризик е присутен за време на извршувањето на трговските трансакции на берзите. Со оглед на специфичноста и тежината на останатите пазарни ризици, процесот на управување со нив е специфичен и банките би можеле да пристапат кон користење: опции, фјучерси, хедџинг трансакции и сл.

1.2.3. Оперативен ризик

Поголемиот дел од теоретичарите се согласни дека управувањето со една банка во денешни услови всушност значи управување со ризиците со кои таа е изложена во текот на своето работење. Со децении наназад предмет на анализа на ризикот во банкарското работење биле само традиционалните ризици: кредитен ризик, пазарен ризик, ликвидносен ризик и ризик на солвентноста. Меѓутоа, со процесот на глобализацијата, дерегулацијата на финансиските пазари, аквизициите, развојот на технологијата, зголемената конкуренција, избегнувањето на посредници, порастот на е-трговијата итн., значително се зголемила изложеноста на банките на потполно нови ризици кои ги поставиле банките пред нови предизвици кои се однесуваат на подобрување на еластичноста на финансискиот систем. Од квалитетната процена и системот на управување со оперативниот ризик во многу зависи нејзината стабилност, пазарното учество и резултатот од работењето.

Оперативниот ризик претставува веројатност од остварување загуба во работењето на банката како резултат на неадекватни интерни системи, процеси и контроли, слабости и пропусти во извршувањето на задачите, противправни работи и надворешни случувања кои можат да ја изложат банката на загуба.⁹ Оперативниот ризик е ризик од штета која банката може да ја претрпи како резултат на пореметување на факторите кои можат да бидат интерни и екстерни. Интерни фактори се: структурата на банката, природата на банкарските активности, квалитетот на човечките ресурси итн. Екстерни фактори се: промена во банкарскиот сектор, технолошки напредок, природни непогоди и сл.

Преку пишани политики и процедури банката треба да обезбеди:

- Политики и процедури за управување со оперативниот ризик
- Дефинирани овластувања и одговорности во процесот на превземање и управување со оперативните ризици
- Систем на известување и информирање на Управниот одбор и раководството на банката за управувањето со оперативниот ризик.

Во практиката Управниот одбор најмалку еднаш годишно ја преиспитува адекватноста на воспоставениот систем на управување со оперативниот ризик на банката. Една од клучните работи поврзани за управувањето со оперативните ризици е идентификација на нивните извори. Помеѓу другото, овде спаѓаат:¹⁰

- противправно и неадекватно постапување на вработените во банката, како што се проневера, перење пари, неовластен пристап до сметките на клиентите, злоупотреба на доверливи информации, давање лажни или погрешни информации за банката, неажурност во извршување на работите, грешки при внес на податоци, роднински врски на клучни позиции во банката и сл.;
- неадекватност на информациониот и другите системи во банките;

⁹ Djokovic N., Operativni rizici u bankarskom poslovanju, Vjerovatnoca ostvarivanja gubitaka, 9 jun 2008

¹⁰ Djokovic N., Operativni rizici u bankarskom poslovanju, Vjerovatnoca ostvarivanja gubitaka, 9 jun 2008

- пореметување и проблеми во системот;
- надворешни противправни работи, како што се крадење, неовластени трансфери на средства, неовластено влегување во базата на податоци, незаконско прибавување на документи од банката и др.;
- непримерна работна и пазарна пракса, лош избор на клиенти ;
- непредвидливи настани како што се елементарни и други непогоди, тероризам и сл.

Според веќе наведениот модел, извештаите од оперативните ризици се испраќаат на организационата единица која е задолжена за управување со ризиците, каде се сумираат податоците и се утврдува нивото на резервација.

1.2.4. Девизен ризик

Девизниот ризик настанува кога претпријатијата располагаат со средства во една валут, а нивните обврски се во друга валута. Постојат бројни примери ширум светот во кои девизниот ризик бил причина за пропаст на многу компании и банки.

Банките треба да водат сметка за идентификација на секоја валутна неусогласеност, преку редовно известување на менаџментот со цел да може да се намали девизниот ризик доколку курсот се движи во насока која не одговара на банката.

Банките треба да водат сметка за ситуациите во кои нивните клиенти кои се корисници на кредити се изложени на девизен ризик. Ова е особено знајачно кога клиентот ќе земе кредит од банка во една валута (најчесто причина за тоа е пониската каматна стапка), а неговите средства и остварени приходи се во друга валута.

1.2.5. Каматен ризик

Еден од најважните облици на ризик со кој се соочуваат банките и другите финансиски институции е каматниот ризик. Изложеноста на банката на овој вид

на ризик произлегува од тоа што поголемиот дел од нивните билансни ставки генерираат приходи и трошоци кои се поврзани со каматните стапки. Каматниот ризик претставува чувствителност на капиталот и приходите на банката на промена во каматните стапки. На пример, банката која со клиентот има склучено договор за кредит со варијабилна каматна стапка, е изложена на ризик од пад на приходите ако се случи пад на каматните стапки. Спротивно на ова, доколку дојде до раст на каматните стапки, тогаш корисникот на кредитот доаѓа во неповолна ситуација. Основна мерка за обезбедување од овој ризик е утврдување на коефициентот кој го покажува односот помеѓу ставките на активата и пасивата кои се чувствителни на промените на каматните стапки. Овој коефициент ја означува подготвеноста на банките да го прифатат ризикот во поглед на предвидување на идното движење на каматните стапки на пазарот.

Кога на пазарот настануваат промена во каматните стапки, изворите на приходи на банките (приходи од камати), како и нивните трошоци (трошоци по камати), исто така претрпуваат промени. Променливите каматни стапки исто така ја менуваат пазарната вредност на активата и пасивата и со тоа ја менуваат нето вредноста на финансиската институција, т.е. вредноста на инвестицијата на сопственикот на компанијата. Променливите каматни стапки влијаат на билансот на состојба и билансот на успех и кај другите финансиски институции.

Целта на управувањето со каматниот ризик е истиот да се одржува во рамките на допуштените граници. Високите каматни стапки доведуваат до намалување на цената на акциите. Тие ги стимулираат инвеститорите слободните парични средства да ги насочат во банкарскиот систем, што пак доведува до намалување на побарувачката на акции и пад на нивните цени. Спротивниот процес се случува кога доаѓа до пад на каматните стапки. Ниските каматни стапки доведуваат до раст на цената на акциите.¹¹

Ризикот од каматната стапка (interest rate risk) настанува како резултат на промените во висината на каматните стапки на пазарот. Овој ризик е

¹¹ Jazic V., Rizici u bankarskom poslovanju, Stubovi culture, Beograd 2008., str.17

недиверзифициран, затоа што нивото на сите каматни стапки тежнее да се менува заедно и тој влијае на сите хартии од вредност истовремено.

1.2.6. Ликвидносен ризик

За секоја банка и финансиска институција е многу значајна способноста за навремено извршување на обврските кон државата и своите клиенти. Ова особено се однесува на банките, бидејќи капиталот со кој располагаат банките се темели на позајмени средства, а голем дел од обврските се со многу краток рок на достасување или по видување. Од оваа причина тие мора да поседуваат доволно парични средства кои се наменети за плаќање на обврските кон доверителите и штедачите. Банките не смеат да се најдат во ситуација да не располагаат со доволно парични средства за навремено извршување на обврските за плаќање, бидејќи сето тоа би имало катастрофални последици за нивниот опстанок.

Потребата од поголема грижа за ликвидноста ја наметнуваат и регулаторните власти во банкарскиот сектор во земјата, заштитивајќи ги помалите штедачи преку соодветен механизам за осигурување депозити, при што во случај на пропаѓање на банката, обврската за плаќање паѓа на товар на државата. Затоа, регулаторните власти им наметнуваат одредени прописи на банките за тоа колкав треба да биде износот на парични средства што треба да ги поседуваат. Банката, пред сè, треба да го утврди износот на парични средства кои и се потребни и истовремено со тоа врши обезбедување на својата ликвидност.

Доколку банката се најде во ситуација во која има проблем со ликвидноста, може да се каже дека таа се соочува со ризикот на ликвидност. Теоријата содржи различни дефиниции со кои се објаснува поимот ликвидносен ризик.

Во банкарството, ризикот на ликвидност се дефинира како веројатност банката да претрпи материјална и финансиска загуба поради ненавремено извршување на преземените обврски за плаќање според договорените услови и рок, содржани во договорот. Ризикот на ликвидност е можност банката да се

најде во ситуација да не располага со доволно парични средства за исплаќање на обврските во времето во кои тие достасуваат. Постои можност да биде нарушен принципот на ликвидноста, а тој значи следење и анализа на позициите во активата и пасивата на банката и минимизирање на евентуалниот ризик со контролирање на квалитетот, структурата и обемот на паричните средства.

Банките и финансиските институции се повикуваат на неколку потенцијални извори на средства. Најважен извор на средства претставуваат новите депозити на клиентите. Следен важен извор на ликвидни средства е отплатата на кредити од страна на клиентите со кои се задоволуваат потребите за ликвидни средства кои потоа се употребуваат за нови пласмани. Ликвидноста се постигнува и со продажба на хартии од вредност, како и со задолжување на пазарот на пари.

Кога вкупната побарувачка за ликвидни средства е поголема од вкупната понуда, тогаш менаџментот мора да се подготви за дефицитот на ликвидноста и како да ги обезбеди потребните ликвидни средства. Спротивно на тоа, ако во даден момент вкупната ликвидност е поголема од вкупната побарувачка за ликвидни средства, тогаш раководството треба да се подготви за суфицитот од ликвидни средства, каде и како ќе ги инвестира.

Во практиката многу ретко се случува побарувачката за ликвидни средства да е еднаква на понудата. Банките и другите финансиски институции обично се соочуваат или со дефицит или со суфицит на ликвидни средства.

Управувањето со ликвидноста подлежи на ризикот од промена на пазарните каматни стапки, како и ризикот ликвидните средства да не бидат расположиви во потребниот обем. Доколку каматните стапки се зголемат, тогаш средствата што институцијата планира да ги продаде (пр. државни обврзници) ќе изгубат на вредност. Не само што зголемувањето на ликвидните средства од продажбата ќе бидат од мал обем, туку и загубите кои ќе настанат исто така ќе влијаат на намалувањето на приходите. Исто така и зголемувањето на средствата преку позајмици ќе биде поскапо доколку каматните стапки пораснат.

Меѓусебната зависност на ризикот на ликвидноста и другите ризици на кои банката е или може да биде изложена (на пр. кредитен, пазарен, оперативен, репуџациски, стратешки и сл.) е многу голема. Поради тоа е неопходно банката да го анализира целокупното влијание на другите ризици врз ризикот на ликвидноста, како би можела да воспостави адекватен систем на управување на ликвидносниот ризик, како дел од единствениот систем на управување со ризиците.

1.2.7. Ризик на земја

Ризик на земја претставува ризик од загуба поради изложеноста на банката кон одделна земја, кој може да произлезе од економските, социјалните и политичките услови во земјата должник. Посебна форма на ризик на земјата претставува ризикот од трансфер, кој произлегува од можните ограничувања при трансферот на средствата од една земја во друга.¹²

Ризикот на земја е ризик за извршување на трансакции со една одредена земја или поседување на имот или ентитет во неа.¹³ Овој ризик претставува можност должникот да не може да ја измири својата обврска кон странскиот кредитор поради политички, социјални, правни и економски пореметувања во неговата земја. Банката е должна да ги утврди лимитите на изложеност на ризикот на земја поединечно по земјите должници, да ја следи концентрацијата на изложеност на ризикот на земјата на регионална основа, а по потреба да утврди и лимити на изложеност кон одредени географски региони.

Банката е должна да врши класификација на активата и издвојување на резерви за потенцијални загуби за ставките на активата по основ на кои банката е изложена на ризикот на земјата. За класификација на активата и издвојувањето резерви по основ на ризик на земјата, банката го користи долгорочниот рејтинг на земјата должник утврден од страна на меѓународно признати агенции за утврдување на рејтингот. Во случај кога рејтингот на

¹² www.nbrm.mk

¹³ Oxford Dictionary of Finance and Banking, (Third Edition), Oxford University Press, New York, 2005.,str.95

земјата должник се разликува, банката е должна при класификација на активата да го користи најстрогиот рејтинг. Народната банка може да бара од банката да утврди построга класификација или да издвои поголем процент на резерви за потенцијалните загуби по основ на ризикот на земјата, доколку се оцени дека банката не извршила адекватна класификација.

Често пати под ризик на земјата се подразбира политички ризик кој означува дека во дадената земја постои мешање на политичкиот фактор во работењето на банкарскиот сектор. Политичкиот ризик е потесна форма на ризикот на земјата. Инвеститорите во развиените земји обично сметаат дека постои поволна инвестициона клима, односно дека политичкиот ризик е низок, кога:¹⁴

- постојат стабилни услови на стопанисување
- постои поволен царински, надворешно- трговски и девизен третман на странските инвестиции
- владее политичка и социјална стабилност
- кога Владата на одредена земја има позитивен став кон странските инвестиции
- кога е развиена инфраструктурата на земјата

Начините за намалување на политичкиот ризик се:

- со земање кредити на локалниот пазар
- одржување на фиксната актива на минимално ниво на користење на лизинг аранжмани.
- договарање на сите плаќања во конвертибилна валута

Проценката на ризикот на земјата има свој микро и макроекономски аспект. Во првиот случај станува збор за проценување на ризичноста на одредена финансиска трансакција или инвестиција каде како заемобарател се појавува микроекономски субјект (претпријатие) од одредена земја, додека во другиот случај се одредува ризичноста од вложување во одредена земја или

¹⁴ Popov Dj., Metodi procene rizika investiranja u inostranstvu, Knjigovodstvo, Beograd 1996., str.11

кредитна способност и сигурност на самата земја како должник. Така, кога се анализира ризичноста на кредитната трансакција помеѓу резиденти на различни држави, треба да се прави суштинска разлика помеѓу: кредитниот ризик (credit risk), ризикот на земјата (country risk), ризикот на државата (sovereign risk) и ризикот на трансфер (transfer risk)¹⁵.

Ризичноста на земјата е поврзана со веројатноста и можноста една одредена земја да не е во состојба или да не е подготвена да ја подмири својата обврска (долгување). Ризичноста на земјата не е во директна врска со непосредната намена на вложувањето во кредитот, туку со низа економски, финансиски, политички, социјални и други услови во дадената земја.

Ризик на земјата е изложеност на загуба и прекумерно кредитирање што настанало како резултат на одредени настани во одредена земја, кои се под контрола на Владата, но не и под контрола на приватните претпријатија и поединци. Според оваа дефиниција, вклучени се сите форми на преку гранично кредитирање (cross-border lending) на некои земји. Ризикот на земјата е поширок концепт од ризикот на државата. Вториот е ограничен на кредитирање на Владата на суверените држави. Сепак и двата вида на ризици се во тесна корелација, бидејќи владите се глтаавни актери и кај двата ризика.

Главна цел на проценката на ризикот на земјата е да се процени финансиската и економската оправданост на пласирање на средства во некоја земја, имајќи ги притоа во предвид алтернативните можности за вложување на средствата. Ризичноста на земјата може да се проценува на краток, среден и долг рок. Временскиот опсег за кој се работи проценката на ризикот на земјата е многу важен, затоа што ризикот временски гледано не е константен. Агенциите за проценка на ризикот на земјата вршат процена на ризикот за сите временски хоризонти, но сепак проценка се дава на краткорочниот ризик (до една година) и на долгорочниот (повеќе од една година).

Главни комерцијални аналитичари на ризикот на земјата и на политичкиот ризик се: Bank of America World Information Services; Business Environment Risk Intelligenece (BERI), S.A. Control Risk Group (CRG), Economist

¹⁵ Oetzel J.M.Richard A.Bettis and Zenner M., Country Risk Measures: How risky are they? Journal of World Business, 2001., str128-145

Intelligence Unit (EIU); Euromoney Magazine; Institutional Investor Magazine; International Country Risk Guide (ICRG); Moody's Investor Service; Political Risk Services; S.J.Randt & Associates; Standard & Poor's Group¹⁶

Рангирањето на земјите се врши на база на информациите кои се добиваат од водечките економисти-стручњаци за проценка на ризикот на земјата од најголемите 100 глобални банки и финансиски фирми. Тие ги рангираат сите земји на скала од 0 до 100, каде што 100 претставува најмалата шанса за неизвршената обврска. Понатаму, добиените резултати се пондерираат и според вредноста на активата со која располага институцијата се собираат, на основ на што се добива кумулативен кредитен рејтинг на земјата.

¹⁶ Oetzel J.M., Bettis R.A. and Zenner M., Country Risk Measures: How Risky are they? Journal of World's Business, 2001., str128-145

ГЛАВА 2 – КРЕДИТЕН РИЗИК

1.1. Поим за кредитен ризик

Кредитот претставува паричен должничко–доверителски однос во кој доверителот одобрува и исплаќа одредена сума на парични средства на должникот на определно време и по договорени услови по кои кредитот треба да се врати. Постојат повеќе дефиниции за поимот кредит од различни автори. Така, според Грегурек и Видаковиќ кредитот е пласман на средства од банките на клиентот по дефинирани услови: времетраење, каматна стапка, провизија, валута и елементи на обезбедување. Банките може да наплаќаат различна провизија, како што се: провизија за обработка на барањето, провизија при исплата, провизија за одржување и сл. Провизијата обично се пресметува како процент од одобриениот износ на кредит. Каматната стапка која клиентот ја плаќа за позајмените средства, заедно со провизиите, претставува трошок на кредитот, а за банката тоа е приход. Вкупниот трошок за кредитот го сочинуваат каматата и провизиите за кредитот. Регулативата пропишува дека банките треба да ги известат клиентите за вкупните трошоци за кредитот, кои банките ги искажуваат преку ефективната каматна стапка. Кредитниот однос се темели на склучување на договор за кредит помеѓу договорните страни.

“Кредитниот ризик е составен дел на банкарското работење. Постојат различни дефиниции за кредитниот ризик. Ризикот е појава кога постои јасно одредена дистрибуција на веројатност за настанување на некој настан и можност да се пресмета веројатноста за настанување на некој настан.”¹⁷

“Кредитниот ризик настанува поради можноста договорениот паричен тек на финансиски побарувања од страна на финансиските институции, по основ на кредитите и обврзниците на пример, да не биде во потполност остварен”.¹⁸

Банките го дефинираат кредитниот ризик како ризик од неисполнување на обврските, односно кога клиентите не се во можност да извршат уредно и

¹⁷ Gregurek, M., Vidakovich, N. (2011): Bankarsko poslovanje, Effectus, Zagreb

¹⁸ Saunders, A.; Cornett, M. (2006) : Financijska trzista I institucije, Masmedia d.o.o., Zagreb

навремено исполнување на обврските, т.е. сервисирање на долгот согласно потпишаниот договор. Тоа значи дека плаќањето може да се одложи или воопшто да не се случи. Како резултат на тоа се создаваат проблеми во паричните текови кои влијаат на ликвидноста на банките. Со позајмувањето на средства од страна на банките на друга договорна страна секогаш постои ризик истите да не бидат вратени, па така можеме да кажеме дека кредитниот ризик е стар исто колку што е старо и банкарството. Уште од дамнешни времиња е препозната потребата од управување со кредитниот ризик, само што во тоа време сложеноста на механизмите со кои се управувало со кредитниот ризик била далеку поедноставна за разлика од сега.

Менаџментот на секоја банка настојува да го зголеми сопствениот капитал, што во суштина претставува и основна цел на постоењето на банките. Тоа подразбира раст на пазарната вредност на акциите, исплата на дивиденди, што воедно значи и поголема пазарна вредност на банката во целост. Таква цел не може да се постигне само со едноставно вложување кое создава максимален профит. Додека постои очекување за поголем профит, менаџментот на банката треба да биде свесен и за зголемениот ризик кој може значително да ги намали поставените очекувања. Зголемениот ризик влијае на зголемена флукуација на очекуваните приноси и пазарната вредност на акциите. Создавањето рамнотежа помеѓу предизвикот и можноста за остварување поголем принос, при што од една страна се превземаат поголеми ризици, а од друга страна сигурните вложувања се со помали профити, доведува до раст на пазарната вредност на акциите на банката. Од големо значење е банките и другите финасиски институции да ги анализираат потенцијалните клиенти за кредити, како би се одобриле средства на оние кои се кредитно најспособни.¹⁹

Проблемот на управување со ризиците во банкарството е тој што банката во секој момент се соочува со неколку ризици истовремено. Ниту една поделба на ризиците не е еднозначна и потполна, туку истите се преклопуваат.

Стручната литература наведува повеќе различни видови на ризик со кои се соочува менаџментот на банките во секојдневното работње. Сепак, како

¹⁹ Jakocevic, D. (2000) : Upravljanje kreditnim rizikom u suvremenom bankarstvu, TEB, Zagreb

највоопштена поделба на ризиците е поделбата според Greuning и Bratanovic, кои ризиците ги делат на три основни вида на ризик:²⁰

- Поединечен (личен) ризик
- Корпоративен ризик или ризик од претпријатија
- Државен ризик или ризик на земјата

Висината на кредитниот ризик зависи од структурата на договорот помеѓу банките и нејзините клиенти. Кредитниот ризик може да се диверзифицира, но не може потполно да се покрие. Кај кредитниот ризик се разликува: ризик од наплативост, ризик од кредитна премија и ризик од влошување на кредитниот рејтинг.

Кредитниот ризик е условен од неизвесни околности поврзани за работењето на клиентот. Од таа причина е потребна контрола на голем број параметри поврзани со работењето на клиентот. Банката мора да има претстава за ризиците со кои се соочува клиентот. Во современото банкарство изложеноста на кредитен ризик се мери со процена на очекуваната загуба по одредена инвестиција, врз основа на основа на квантитативна анализа. Притоа, очекуваната загуба зависи од три фактори :²¹

- веројатноста дека спротивната страна нема да ги подмири обврските на договорениот начин и во договореното време,
- износот на загубата која би настанала во случај на непочитување на договорот,
- потенцијалната изложеност на банките од неплаќање на одреден датум во иднина.

Постоењето на кредитниот ризик е една од клучните опасности во банкарското портфолио, бидејќи ако дојде до неможност да се наплатат побарувањата од неколку клучни клиенти, банката може да западне во проблем на несолвентност.

²⁰ Greuning H., Bratanovic S.B., *Analiza I upravljanje bankovnim rizicima*, 2.izdanje, Mate,Zagreb 2006.,str.135

²¹ Basel Committee of Banking Supervision, 2004., str.62-65

Истражувајќи ги односите и врските кои постојат помеѓу позициите во финансиските извештаи, финансиската анализа овозможува правилна проценка на финансиската состојба на претпријатието, перформансите и неговата ликвидност. Со цел да се оствари оваа задача, кредитните аналитичари користат неколку методи на анализа, како што се хоризонтална анализа, вертикална анализа, анализа на финансиските показатели, анализа на нето-обртен капитал и левериџ анализа. Предмет на истражување на овој труд се токму овие методи и техники кои се користат во практиката за претворање на апсолутните податоци од финансиските извештаи во релативни финансиски показатели, кои даваат многу појасна и разбирлива слика за финансиската состојба и успешност на компаниите, преку која кредитните аналитичари го утврдуваат степенот на ризик за анализираната компанија.

1.2. Мерење на кредитниот ризик

Мерењето на кредитниот ризик е една од битните функции при управување со овој вид ризик. Всушност, со мерењето на кредитниот ризик се определува квалитетот на секоја поединечна трансакција, потоа квалитетот на целокупното портфолио на банката, како и веројатноста за појава и износот на загубите што можат да резултираат поради ненавременото извршување на кредитните обврски. Кредитниот квалитет на секој комитент претставува мерка за довербата што банката ја заснова врз неговата способност и спремност сите обврски да ги изврши во договорениот рок²².

Постојат различни методи за мерење на кредитниот ризик, а најчесто користени се следниве:

- 1. финансиско – економска анализа на должникот,**
- 2. скоринг моделите,**
- 3. модели кои се темелат на распределба на веројатноста.**

²² Stojanovic, G., Interni modeli za merenje kreditnog rizika, CID, Beograd, 2007

Основен и историски најприсутен е методот на традиционалната финансиско - економска анализа²³. Оваа анализа и денес е составен дел на процесот за управување со активата и кредитниот ризик. Оваа класична методологија за проценка на кредитната способност на должникот се темели на експертизата извршена од финансиските аналитичари. Пред да се донесе одлука за одобрување или неодобрување кредит, финансиските аналитичари во банката вршат испитување на два вида податоци за претпријатието кое бара кредит: квантитативни, како што се податоците од билансот на состојба, билансот на успех, извештајот за готовински текови, врз основа на коишто се определува финансиската сила на должникот; и квалитативни (податоци за квалитетот на менаџментот, состојбите во стопанската гранка и сл.), па врз основа на добиените показатели се определува деловната сила на должникот. Клучните податоци од билансот на успех и билансот на состојба, што ја прикажуваат ликвидноста, солвентноста и профитабилноста на должникот, најнапред се пресметуваат и се ставаат во сооднос со просеците од конкретната дејност на гранката.

Процесот на фундаменталната анализа не е ограничен само на контрола на одредени финасиски показатели, туку е неопходно да се направи детален преглед на основните карактеристики на работењето на субјектот, како што се: конкурентноста на должникот, неговото позиционирање на пазарот, квалитетот на менаџментот, стратегијата и друго. Иако оваа проценка има субјективен карактер, сепак се поставуваат одредени очекувања за степенот на ризичност на должникот. Секоја анализа започнува со анализата на условите во кои стопанисува дадениот субјект, можностите за раст и развој во рамките на таа гранката, одржување на стабилност, оценка на конкуренцијата, осетливост на стопанската гранка на технолошки промени, промени во законските прописи. Друга важна работа е да се анализира големината на компанијата, нејзиниот удел на пазарот, деверзификацијата или концентрацијата на нејзиното работење, деловната успешност на нејзиниот менаџмент набљудувана од аспект на конзистентноста и кредибилитетот, корпоративната култура на

²³ Sprcic, M., i Spracic, P., Kriticka analiza instrumenata sveobuhvatnog upravljanja korporacijskim rizicima, Zbornik radova, Ekonomski fakultet, Zagreb, broj 1, 2009.

компанијата, согледување на моделот на раст, деловната стратегија и нејзината стабилност во текот на времето.

Откако ќе се утврди конкурентската позиција на должникот и деловното окружување, се преминува на анализа на финасиските извештаи. Оваа анализа започнува со преглед на сметководствените политики и нивните карактеристики, за да се утврди дали показателите и статистичките показатели претставени во финасиските извештаи можат да се користат за компарација со слични субјекти. Овде најчесто се утврдуваат: начинот на консолидација на финасиските извештаи, признавањето на приходите и расходите, вреднување на инвестициите, методот на вреднување на залихите, начинот на амортизација, третманот на нематеријалните вложување и друго.

Следен чекор е анализата на показателите на профитабилноста и степенот на покриеност, бидејќи способноста на компанијата да оствари адекватен профит е клучна за заштита од кредитниот ризик. Во суштина профитабилноста на фирмата претставува најдобар тест за нејзините суштински квалитети и конкурентност. Најзначајни показатели кои се пресметуваат во овој чекор се: стапката на принос на капиталот, принос на активата и стапката на деловната добивка, покриеност на расходите за камата со добивката и други односи.

Во следниот чекор од финасиската анализа се утврдува структурата на капиталот или употреба на финасискиот левериџ, при што најважен показател на финасискиот левериџ е односот на вкупниот долг и пасивата, но и правилното вреднување на активата е клучно за квалитетна проценка на задолженоста на компанијата. Една од најважните компоненти на оваа анализа е утврдување на адекватноста на паричните текови (cash flow), бидејќи каматите и главниците на кредитите не треба да се сервисираат од приходот или добивката, туку од паричните текови. Некои од поважните показатели за паричните текови се: односот на паричниот тек и вкупните обврски, односот на вкупните обврски и добивката пред оданочување, односот на нето паричните текови, расходите од камата и платените даноци и вкупните камати и други.

Оваа анализа завршува со анализа на ликвидноста на субјектот. Врз основа на претходно утврдените финансиски показатели и показателите за

ликвидноста се донесува заклучок за општата финансиска и кредитна способност на должникот.

Втората група методи за мерење на кредитниот ризик ја одбелжуваат **статистичките методи**, односно тн. **Скоринг модели**. Овие модели тргнуваат од определен број независни случајни променливи кои се однесуваат на комитентите на банката и врз основа на нив приближно точно се утврдуваат веројатностите од неисполнување на финансиските обврски. Одделни студии утврдиле дека 97% од американските банки ги користат овие модели при издавање на кредитните картички, а дури 70% при кредитирањето на малите компании. Скоринг моделите ги комбинираат и пондерираат индивидуалните финансиски показатели, за да се дојде до мерка (score) за кредитниот квалитет, што ќе диференцира бонитет од проблематичните клиенти. Најширока примена од овие статистички модели имаат линеарната анализа на дискриминантата и логит регресијата, а додека најпознат модел во оваа група е **Алтамановиот Z - модел** или т.н. **Зета анализа**.

Класичната ФишEROVA линеарна анализа на дискриминантата ја определува функцијата на финансиските показатели (променливи) што ја максимизира варијансата на зависните променливи меѓу две групи фирми, а ја минимизира варијансата на зависните варијабли во рамките на една група. Променливите во скоринг моделите се избираат од многуте финансиски показатели врз основа на нивната статистичка важност. Коефициентот на дискриминантата го дефинира придонесот на секоја поединечна променлива за конечниот скор на секој должник, а скорот може да се пресмета како збир од поединечните придонеси на секој финансиски показател. Потоа, должникот се класифицира во онаа група чиј просечен скор е најблизок до скорот на конкретниот должник.

Линеарната анализа на дискриминантата се темели на неколку ограничувања, односно претпоставки. Една од нив е дека независните променливи имаат нормална распределба, а другата претпоставка укажува дека матриците варијанса / коваријанса се еднакви за двете групи што се дискриминираат и третата претпоставка е дека постои линеарна врска помеѓу зависните и независните променливи.

Логит регресијата ги користи финансиските показатели за да ја определи веројатноста од настанување дифолт. Кај овој метод се претпоставува дека веројатноста за дифолт има логаритамска функционална форма и нејзините резултати се наоѓаат во интервалот од 1 - 0. Главна предност на овој метод е тоа што не бара рестриктивна статистичка хипотеза за варијабилите. Друга предност е тоа што релативната важност на одделни финансиски показатели (вклучени во функцијата) може да се провери со едноставни t- тестови, што не е можно кај линеарната анализа. Главен недостаток, пак, е тоа што со зголемувањето или намалувањето на веројатноста секогаш не се поклопува со подобрувањето или влошувањето на самата економска или финансиска состојба на должникот. Ситуацијата во којашто одделен должник има веројатност на дифолт блиску до 1 (единица) или до 0 (нула) е потполно јасна, што не е случај кога веројатноста за дифолт е блиску до 0.5. Од ова може да се заклучи дека скоринг моделите даваат добри показатели. Но, кога се работи за мали примероци, тогаш точноста од предвидување е меѓу 90% и 95%, а додека со зголемувањето на примерокот нивната точност се намалува. Анализата на дискриминантата и логит регресијата доаѓаат до многу слични податоци и затоа најчесто се користат во комбинација.

Алтманов модел Z - скор ги сумира интерните детерминанти на кредитниот ризик и ги утврдува нето кредитните загуби на следниов начин:

$$NLL = (VOL + LAR + C\&I + INC - ECY + FAIL)$$

каде што:

NLL = нето кредитна загуба,

VOL = вкупна кредитна изложеност,

LAR = коефициент кредити / активата,

C&I = коефициент комерцијални кредити / вкупни кредити,

INC= приходи на банката,

ECY = приходи од население усогласени со стапката на инфлација,

FAIL= број или вредност на обврските врз основа на нефункционалните пласмани.

Покрај општиот израз за моделирање на кредитниот ризик, што се користи за искажување на агрегатниот квалитет на кредитното портфолио на банката, се употребуваат и модели за предвидување на квалитетот на работењето на одделни (значајни) клиенти на банката. Меѓу таквите модели спаѓа и т.н. ЗЕТА анализа, односно модел што се користи за мониторинг на корисниците на кредити.

ЗЕТА анализата (Zeta analysis) претставува израз што го дефинира моделот за идентификување на ризикот од банкрот на компанијата. Оваа анализа е еден вид мултидискриминациска анализа што е во функција на предвидување на финансиските услови на фирмата. Функцијата на овој модел е претставена со следнава формула²⁴:

$$\text{Altman } Z = 0.012 X_1 + 0.014 X_2 + 0.033X_3 + 0.006X_4 + 0.999X_5$$

каде :

X1 = нето обртен капитал / вкупна актива,

X2 = задржана добивка / вкупна актива,

X3 = добивка пред камата и данок / вкупна актива,

X4 = пазарна вредност на вкупниот акционерски капитал /
книговодствена вредност на вкупните кредити и

X5 = продажба / вкупна актива.

Резултатите на ЗЕТА моделот се толкуваат на следниов начин:

– ако Алтам „Z“ е помал од 1,81, тогаш компанијата има третман на проблематична група;

– ако Алтам „Z“ е еднаков или поголем од 2,9, тогаш станува збор за стабилна фирма; и

– ако Алтам „Z“ е во интервалот од 1,81 и 2,9, тогаш овој процес на бодирање е неуверлив и е во т.н. зона на игнорирање.

²⁴ Altman I. Edward, Haldeman and Narayanan: 1977,

Во третата група модели за мерење на кредитниот ризик спаѓаат моделите засновани на распределба на веројатноста. Најпознати модели од оваа група се: **сценарио анализата, односно тн. “што - ако”** моделот, **историската симулација, Монте Карло симулацијата и метод на варијанса – коваријанса.**

Најзначајни методи од групата „што - ако,, анализата претставуваат **Value – at – risk методот и стрес тестовите.** Овие методи иницијално се користат за мерење на кредитниот ризик на ниво на портфолиото, а ретко со нив се мери кредитниот ризик на одделните трансакции или комитенти. Суштината на VaR пристапот е пресметката на очекуваната вредност на портфолиото μ и неговата стандардна девијација σ . Откако ќе се утврди стандардната девијација на портфолиото, VaR се пресметува како производ од параметарот x и стандардната девијација σ на портфолиото. Бројот x зависи од одбраното ниво на доверба и неговите вредности се: - 3.09 за 0.1%, -2.58 за 0.5%, -2.33 за 1%, -2.05 за 2%, -1.96 за 2.5% и 1.65 за 5% статистичка точност. Пресметувањето на вредноста на VaR во аналитичкиот пристап може да се претстави со следнава математичка формула:

$$VaR = x * \sigma$$

По претпоставка статистичката точност да биде 1%, пресметаната вредност на VaR, на горенаведениот начин, покажува колку ќе биде најголемата загуба на постоечкото портфолио во 99% случаи на можни промени на кредитните рејтинзи на сите должници кои го сочинуваат портфолиото.

VaR е статистички метод кој го мери нормалниот кредитен ризик, односно загубите кои настануваат во нормални пазарни и стопански услови. Во реалноста се случуваат изненадувања, односно шокови, кои секогаш носат неочекувани загуби и го надминуваат нивото на предвидени загуби утврдени со VaR методата, при што стрес тестирањата ја имаат можноста да ги измират загубите кои настануваат при такви стресни ситуации. Со стрес тестирањата се анализираат промената на вредноста на портфолиото при промена на клучните пазарни фактори (каматни стапки, девизни курсеви, промена на цената на акциите, повлекување на % од депозитната база) и клучните

економски фактори (БДП, инфлација, девизни резерви, кредитен ризик на земјата, ликвидност на пазарите и друго). Суштината на оваа анализа е да се согледаат најлошите сценарија и шокови и да се утврди нивното влијание врз вредноста на портфолиото, односно приходот на банката и доколку нивото на овие ризични сценарија е прифатливо од аспект на висината на капиталот на банката тоа значи дека банката е отпорна на негативните пазарни и економски движења кои не се под нејзино директно влијание.

2.3. Кредитната политика и улогата на органите на банката во управување со ризикот

Управувањето со кредитниот ризик по правило вклучува три видови мерки и принципи.²⁵ Едната низа на мерки се однесува на ограничување или намалување на кредитниот ризик, како што се политиката на концентрација и големи изложености, кредитирање на поврзани субјекти или надминување на изложеноста. Друга низа на мерки и начела се однесува на класификација на активата. Овие начела бараат периодична проверка на наплатата на кредитното портфолио кое всушност ја изложува банката на кредитен ризик. Третата низа на начела и мерки се однесува на потенцијалните загуби или одржување на резерви за подмирување на очекуваните загуби.

Улогата на управувањето со кредитниот ризик значи да се разгледаат кредитите и сите останати кредитни производи (билансни и вонбилансни) како би се потврдиле следните фактори:²⁶

- нивоа, алокација и износ на класифицираните средства
- ниво и структура на непрофитабилни, сомнителни и спорни, реструктурирани, рефинансирани кредитни производи или кредити со намалена каматна стапка
- соодветно вреднување на резервите

²⁵ Greuning H. Brajovic Bratanovic (2006) : Analiza I upravljanje bankovnim rizicima, Mate, Zagreb

²⁶ Greuning H. Brajovic Bratanovic (2006) : Analiza I upravljanje bankovnim rizicima, Mate, Zagreb

- способност на менаџментот да управува со ризични пласмани и истите да ги наплати
- неоправдана концентрација на кредити
- соодветно и ефикасно придржување до кредитните политики и процедури од страна на кредитната администрација
- соодветен и ефикасен процес за идентификација и надзор на почетните и доцните нивоа на изложеност на ризикот поврзани со кредитните изложености.

Однапред одредените нивоа на овластување за одобрување на кредитите помага при донесување оправдани одлуки во рамките на зададените параметри. Банките и другите финансиски институции треба да имаат одобрени постапки за следење на наплатата на глицата, каматата и останатите надоместоци во согласност со претходно договорените услови во договорот. Исто така треба да се донесат одредени видови на механизми поврзани за прашањето со сомнителните и спорните побарувања, како механизам за активирање на правата на доверителите во случај на остварување загуби од кредитите.

Сите банки треба да имаат детална политика и процедура за управување со кредитниот ризик. Мора да се води сметка да има адекватно управување со ризикот пред да започне растот од работењето. Така ќе се овозможи тој раст да биде контролиран. Контролата многу тешко може да се воспостави ако дојде до неконтролиран раст. Политиката и процедурите се содржани во прирачници за работа кои се достапни на сите вработени во банката кои се ангажирани во работењето со кредитното портфолио на банката. Политиката и процедурите поврзани со кредитниот ризик треба постојано да бидат ажурирани и прилагодени на потребите на банката. За банка која има постојан раст, од многу големо значење е тој раст да биде контролиран. Одговорност на секторот за кредитни ризици е да се води сметка кредитната политика и процедурите да бидат добро формулирани, редовно ажурирани, достапни и на вистински начин разбрани од вработените.

Во постапката на ограничување или намалување на кредитниот ризик, посебно треба да се води сметка за изложеностите на банката кон големите

должници. Однапред се пропишува дека банката не смее да инвестира, да одобрува големи кредити или други кредитни производи на едно лице или на поврзани субјекти над износот кој што однапред е утврден и претставува одреден процент на капиталот и резервите на банката. Повеќето земји имаат воведено ограничување на изложеноста кон поединечен клиент помеѓу 10% и 25% од капиталот, иако во некои законодавства тој процент може да биде помеѓу 30 – 40%. Базелскиот одбор за надзор на банките има предложено минимум 25% со тенденција да се намали на 10%.

Управувањето со големите изложености вклучува и соодветна политика и процедури за препознавање на заедничката или поврзаната сопственост, постоење на соодветен надзор и потпирање на редовните парични текови. Посебно кај големите клиенти, банките мораат да го насочат своето внимание кон обезбедување на потполни и точни податоци за кредитобарателот. Кредитните референти мораат постојано да ги следат своите клиенти, особено клиентите со голема изложеност, да ја следат нивната работа без разлика дали должникот навремено ги плаќа обврските или не. Доколку се забележат некои надворешни фактори кои можат во иднина да бидат причина за создавање проблем во измирувањето на обврските на клиентот, тогаш од клиентот треба да се бараат повеќе податоци за подобро да се разбере целата ситуација и да се предвиди како истата би можела да влијае на работењето на клиентот во иднина. Доколку се сигнализира дека во иднина субјектот би имал проблем со плаќањето на обврските, истото треба да се извести на повисоко ниво, со цел навремено превземање на соодветни мерки и решавање на проблемот.

Кредитирањето на поврзани субјекти е посебно опасен облик на изложеност на кредитниот ризик. Поврзаните субјекти по правило вклучуваат: фирми кои имаат заеднички сопственици или една фирма е сопственик на друга фирма, имаат исти акционери, управители или извршни органи. Поголемиот дел од законите предвидуваат вкупното кредитирање на поврзаните субјекти да не смее да биде поголемо од одреден процент на основниот и вкупниот капитал. Ако вакво ограничување на е донесено од страна на законодавните тела, тогаш се очекува банката да го одреди тој процент како дел од кредитната политика. Во зависност од големината на кредитната изложеност на поврзаните субјекти, истите се одобруваат на

соодветно ниво, но поради големата изложеност најчесто тие се предмет на разгледување и одобрување од страна на Управниот Одбор на банката.

ГЛАВА 3 – УПРАВУВАЊЕ СО КРЕДИТНИОТ РИЗИК

Управувањето со ризиците во банкарското работење опфаќа идентификување, мерење и проценка на ризикот, со цел да се минимизира неговиот негативен ефект врз финансискиот резултат и капитал на банката. Банката е должна да пропише процедури за идентификување, мерење и проценка на ризикот, како и за управување со ризикот. Една од главните активности на финансиските институции како што се банките, е одобрување на кредити. За да остварат добивка тие мораат успешно да ги пласираат кредитите кои во целост ќе бидат отплатени (така ќе се постигне низок кредитен ризик).

3.1. Проверка и следење на клиентите

Во практиката кредиторите располагаат со помалку информации во врска со вложувањата и активностите на барателите на кредит во однос на самите баратели. Тоа доведува до две активности на финансиските институции насочени кон добивање на информации, а тоа се проверка и следење на клиентите.

Негативната селекција на пазарот на кредити бара од финансиските институции да се разликуваат добрите кредити од лошите, како би можело да се оствари добивка од работењето. За да проверката на клиентот биде успешна потребно е банката да добие што повеќе релевантни податоци за работењето на потенцијалниот или постоечкиот клиент. Деталното прибирање на податоци и нивната понатамошна обработка претставува значаен чин во управувањето со кредитниот ризик.

Доколку од банка или друга финансиска институција се побара кредит за купување на автомобил или за купување на стан, на пример, прво нешто што мора да го направи кредитобарателот е да пополни обрасци во кои се содржани многу податоци за финансиската состојба на клиентот. Прашањата се однесуваат на висината на платата, видот на договорот за вработување

(определено или неопределно време) , работен стаж, состојба на сметки во банките, друг имот со кој располага кредитобарателот, дали користи други кредитни производи, каде, на колкав износ и рок, кредитна историја, итн. Потоа следуваат и лични прашања, како што се возраста, брачен статус, број на деца. Сите овие податоци банката ги користи за да го утврди степенот на кредитниот ризик на кредитобарателот. На основ на собраните информации банката пресметува “score”²⁷. Одлуката за кредитниот ризик не е во потполност точна, па затоа банките и другите финансиски институции донесуваат одлука и врз основ на лична проценка за клиентот.

Процесот на проверка и собирање информации е сличен и кога банката одобрува кредит на правен субјект. Кредитниот референт ги собира сите потребни информации за клиентот, од сметководствени податоци за изминатите три години, договори за соработка со купувачи и добавувачи, имотни листови, фактури, сообраќајни дозволи и други документи што ја потврдуваат сопственоста на имотот што клиентот предлага да се земе како обезбедување за кредитот во случај ако компанијата западне во криза и нема можност да го врати истиот. Кредитниот референт собира податоци и околу историјата на бизнисот, кој се е вклучен во неговото менаџирање, дали компанијата што е барател на кредитот или нејзиниот сопственик / сопственици има поврзани субјекти, кредитна историја на компанијата и нејзините сопственици, со кои банки соработува во моментот, дали користи други кредитни производи во моментот и од кои институции, под кои услови доколку има. Понатаму се прибираат податоци за секторот на работење на компанијата, се зема во предвид и тој ризик, идните планови на компанијата, дали има потпишано договори за следната година, која е намената на кредитот, прибирање фактури или договори за купопродажба за она што е цел на кредитот.

Од погоре образложеното може да се заклучи дека без разлика дали кредитобарател е физичко лице или фирма, банката прибира опсежни податоци за клиентот кои потоа ги обработува, со цел да се утврди степенот на кредитен ризик на потенцијалниот клиент.

²⁷ Eng. Credit score – интерен рејтинг што се доделува на кредитобарателот врз основ на кој се утврдува неговата способност за враќање на кредитот.

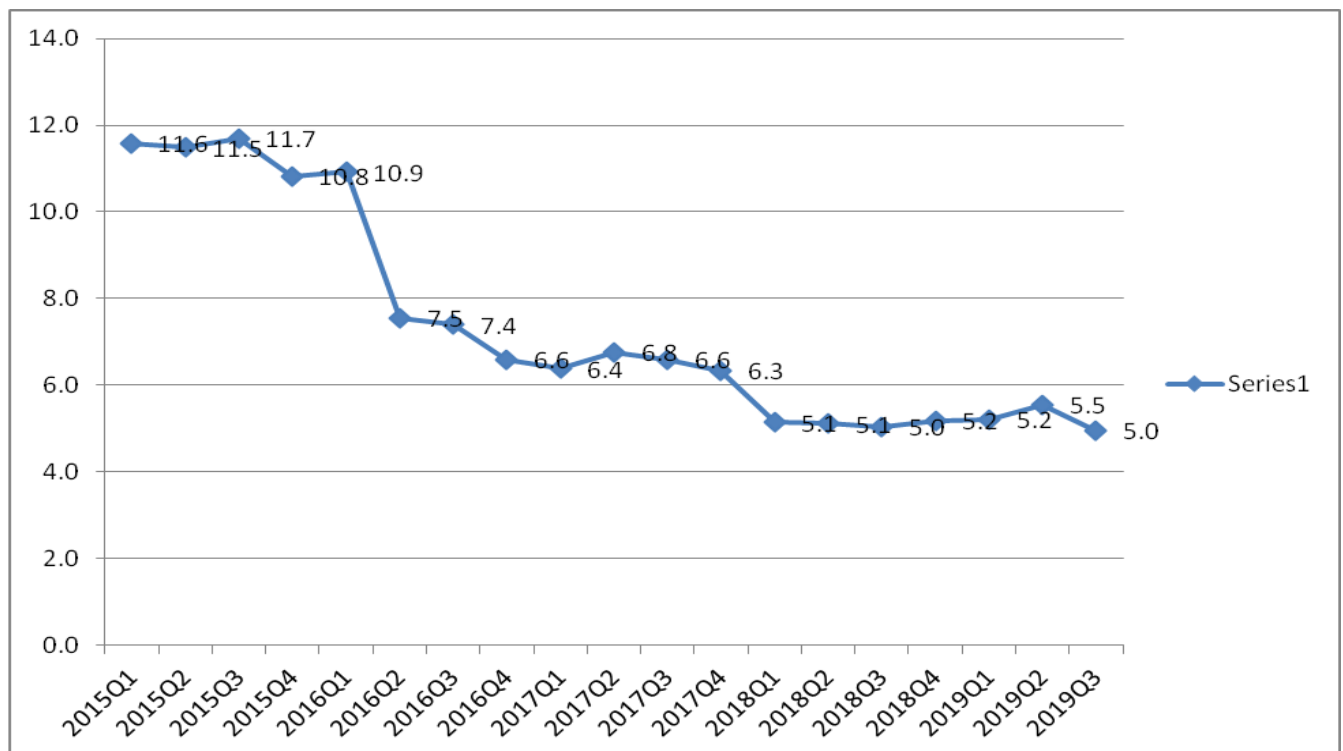
Основна карактеристика на некои финансиски институции е тоа што обично кредитираат локални фирми или фирми од одредена индустриска гранка. Оваа карактеристика на прв поглед изгледа чудно, затоа што банката не го диверзифицирала портфолиото и така се изложува на поголем кредитен ризик. Од друга страна е разбирлива, затоа што на финансиските институции многу полесно им е да соберат податоци од фирмите кои се наоѓаат во непосредна близина, отколку да дојдат до информации за фирми кои не се наоѓаат во непосредна близина. Исто така, со специјализирање на кредитирање на одредена гранка, финансиската институција располага со поголемо знаење од одделна гранка на индустријата, па така е во можност подобро да предвиди дали компанијата која зема средства ќе може уредно да ги сервисира обврските.

Откако е одобрен кредитот на компанијата и истиот е исплатен, потребно е да се врши следење на клиентот. По подигнувањето на кредитот, клиентот може да превземе ризични активности кои ја намалуваат веројатноста за отплатата на долгот. За да се намали овој морален хазард, директорите на финансиските институции мора да се придржуваат до принципите на управување со кредитен ризик - како што се вклучување посебни напишани (ограничувачки) одредби во договорот за кредит кои го спречуваат клиентот да учествува во ризични активности. Се врши следење на активностите на клиентот со цел да се утврди дали се почитуваат претходно споменатите одредби. Истите се спроведуваат присилно доколку се утврди дека клиентот не ги почитува. Така банките и другите финансиски институции можат да бидат сигурни дека клиентот нема да превземе ризик со кој ќе ги прекрши договорените одредби. Потребата на финансиските институции за проверка и следење на клиентите објаснува зошто успешните банки и други финансиски институции трошат многу средства на активности поврзани со ревизија и собирање на информации.

Во продолжение, во Графикон 1 е претставено движењето на ненаплатливите кредити на банкарскиот сектор во Р. Северна Македонија во периодот (2015 – Q3 2019)²⁸ :

Графикон 1: Движење на ненаплатливите кредити на банкарскиот сектор во Р. Северна Македонија во периодот (2015 – Q3 2019)

Graph 1: Movement of non-performing loans of the banking sector in R. Northern Macedonia in the period (2015 - Q3 2019)

Графикон 1: Движење на ненаплатливите кредити на банкарскиот сектор во Р. Северна Македонија во периодот (2015 – Q3 2019)

Graph 1: Movement of non-performing loans of the banking sector in R. Northern Macedonia in the period (2015 - Q3 2019)

²⁸ Народна Банка на Р. Северна Македонија, Годишен извештај за 2019 година
http://www.nbrm.mk/podatotsi_i_pokazатели_za_bankarskiot_sistem_na_riepublika_makedonija.nsp

Од графиконот може да се забележи дека процентот на ненаплатени кредити значително е намален, а во последните години е стабилизиран, што се должи на стабилизирање на економијата во анализираниот период и доброто менаџирање на кредитниот ризик од страна на банките преку постојано обновување на процедурите и политиките на управување со кредитен ризик .

3.2. Долгорочна врска со клиентот

Дополнителен начин на кој финансиските институции можат да дојдат до информации за клиентите е воспоставување долгорочна врска со клиентот, што претставува уште еден важен принцип за управување со кредитниот ризик. Доколку клиентот кој поднел барање за кредит веќе има денарска или девизна сметка во банката, кредитниот референт може да добие многу информации за работењето на клиентот, како за моменталното работење така и за минатите години. Преку анализа на трансакциската сметка може да се дојде до информација со кои фирми соработува клиентот, дали зема и дали дава позајмици, колкав е обртот на сметката за определен период, дали сметката била блокирана во изминатиов период. Исто така може да се добие извештај за бонитет, за солвентност, ликвидност и сл. Доколку разгледуваниот клиент веќе има користено кредити во минатото може да се добијат информации дали редовно ги сервисирал обврските.²⁹

Одржувањето на долгорочна врска со клиентот има голема предност, затоа што така клиентот се следи постојано, се следат неговите потреби, се знае оправданоста за дополнителна изложеност со кредитен производ. Важно е да се напомене и тоа дека и покрај долгорочната врска со клиентот, секогаш постои ризик кој може да произлезе од активностите на клиентот. Од друга страна пак, и самиот клиент не би сакал да го ризикува долгорочното партнерство со банката од каде користи поволни услови кои му се одобрени, како што се повластени каматни стапки, повластени провизии за платен промет во земјата и странство, повластени провизии за исплата на кредит, така што

²⁹ Со воведување на кредитниот регистар банките можат да добијат информација за изложеноста и уредноста на плаќањето на клиентот и во другите банки.

не е во интерес ниту на клиентот да се впушта во ризични активности и да ги прекрши одредбите од договорот.

3.3. Рамковни кредити

Рамковните кредити претставуваат посебно средство на институционализација на долготрајни врски со клиентот. Со рамковниот кредит банката одобрува одреден износ на кредитен лимит во рамките на кој клиентот може да користи краткорочни и долгорочни кредитни производи. На тој начин банката го врзува клиентот на соработка на долг рок. Од друга страна, клиентот е сигурен дека му е одобрен одреден износ и може да ги планира тие средства кога има намера да вложи во одредена инвестиција. Исто така, предноста на клиентот е што се избегнуваат дополнителни трошоци што би се правеле за секој кредитен производ одделно. На овој начин тие трошоци (осигурување на обезбедувањето, нотарски трошоци и сл.) се прават еднократно за одреден период (на пример пет, десет години). Така се намалуваат трошоците кои индиректно се создаваат со одобрување на кредитен производ.

Кога клиентот потпишува договор за рамковен кредит со банката, тој се обврзува периодично да доставува финансиски извештаи, на кој начин банката го следи работењето на клиентот на долг рок. Така, одобрувањето на рамковни кредити е многу честа практика во банките и претставува win win ситуација.

3.4. Инструменти за обезбедување

Цел на секоја банка и друга финансиска институција е редовно сервисирање на обврските по кредитите од страна на нивните клиенти. Сепак, банката за да го намали ризикот од невраќање на исплатените кредити, во процесот на одобрување на кредитот бара од клиентот да понуди одредено обезбедување. Инструментите за обезбедување на кредитот претставуваат значајна алатка за управување со кредитниот ризик. Кредитите кои имаат

обезбедување се нарекува дека се обезбедени кредити. Обезбедувањето на кредитот ги намалува последиците доколку дојде до невраќање на истиот. Во случај клиентот да западне во финансиска криза и не биде во можност понатаму да ги сервисира обврските за кредит, банката може да го активира обезбедувањето, како би го продала и со тоа ја покрива главницата и каматата или барем дел од долгот.

Постојат различни видови обезбедување, почнувајќи од меница и менична изјава, подвижни предмети (опрема, транспортни средства), станбени и деловни објекти, градежно земјиште и др. Што ќе биде предмет на обезбедување е предмет на договор помеѓу банката и клиентот, во зависност од степенот на ризик, големината на компанијата, дејноста со која се занимава, што има да понуди клиентот како обезбедување итн. Без разлика дали банката ќе се одлучи за опрема, возила или цврст колатерал, обезбедувањето мора да биде осигурано во осигурителна компанија и полисата да биде винкулирана во корист на финансиската институција која го одобрила кредитот.

3.5. Компензационо салдо

Еден посебен облик на осигурување при одобрување на комерцијални кредити е компензационото салдо. Фирма на која е одобрен кредит мора во секое време да има одреден износ на средства на својата трансакциска сметка. На пример, од компанијата на која е одобрен кредит во износ од 5 милиони евра, може да се побара на својата сметка да држи компензационо салдо во износ од најмалку 500 илјади евра. Доколку клиентот не ги сервисира редовно доспеаните обврски по кредитите, банката може да ги наплати истите од депозитот, како би можела да надокнади барем дел од загубата на овој спорен кредит. На тој начин се зголемува веројатноста дека клиентот редовно ќе го враќа кредитот.

Компензационото салдо и овозможува на банката да го контролира клиентот и на тој начин да го контролира кредитниот ризик. Со барањето клиентот да го префрли и домашниот и странскиот платен промет во банката, банката ќе има целосен увид во работењето на клиентот и на тој начин ќе

располага со многу информации за финансиската состојба на клиентот. На пример, доколку на сметката на клиентот се забележува континурано намалување на салдото во подолг временски период, тоа е знак дека клиентот можеби вложува во ризични активности. Промената на добавувачот, на пример, означува дека клиентот почнал да се занимава со друг вид на дејност. Секоја позначајна промена во платниот промет може да биде знак дека некои работи треба детално да се испитаат. Компензационото салдо и олеснува на банката во квалитетното следење на клиентот, претставувајќи на тој начин важна алатка во управувањето со кредитниот ризик.

3.6. Рационирање на кредитите

Друг начин на успешно решавање на проблемот со негативна селекција и морален хазард е кредитното рационарање.³⁰ Имено, понекогаш кредиторите го одбиваат барањето за кредит дури и кога клиентите се спремни да платат и повисока каматна стапка.

Кредитното рационарање има два облика. Првиот се појавува кога финансиската институција одбива да одобри кредит на клиентот во било кој износ, иако клиентот е спремен дури и да плати повисока каматна стапка за истиот. Другиот облик се јавува кога банката сака да одобри кредит на клиентот, но износот што го одобрува е помал од тој што го барал клиентот.

Физички лица и правни субјекти со најризични инвестиции и проекти воедно се клиенти кои се спремни да платат повисоки каматни стапки. Доколку клиентот учествува во високоризична инвестиција и успее, тој може да се збогати. Меѓутоа, финансиските институции не сакаат да одобруваат такви кредити токму поради тоа што инвестициониот ризик е многу голем. Поголема е веројатноста клиентот да не успее во својот проект и да не биде во можност да го врати кредитот. Наплатата на повисока каматна стапка само го влошува проблемот на негативна селекција, односно ја зголемува веројатноста финансиската институција да позајмува средства на високо ризични клиенти.

³⁰Engl. Credit rationing

Од таа причина финансиските институции не сакаат да одобруваат вакви кредити. Наместо тоа, тие учествуваат во првиот облик на кредитно рационарање и го одбиваат кредитот.

Финансиските институции го користат и вториот облик на рационарање на кредитите со цел да се заштитат од морален хазард, со тоа што на клиентите им одобруваат кредити но во износ помал од тој што бил побаран. Такво кредитно рационарање е потребно затоа што колку е поголем кредитот толку е поголема веројатноста истиот да не биде вратен. На пример, доколку на клиентот му биде одобрен кредит во износ од 5 илјади евра, тој ќе направи се да ги подмирува обврските на време како не би го расипал својот кредитен рејтинг. Но, доколку на клиент се одобри кредит во износ од 10 милиони евра, тогаш многу е поголема веројатноста тој кредит да не биде вратен. Колку е поголем кредитот, толку е поголема и веројатноста клиентот да се впушти во ризични активности кои ќе ја намалат веројатноста за отплата на кредитот во целост. Од искуство дека клиентите редовно ги сервисираат помалите износи, финансиските институции рационараат со кредитите и на клиентите понекогаш им одобруваат помали суми од бараните.

ГЛАВА 4 – ФИНАНСИСКА АНАЛИЗА НА КОМПАНИИТЕ – ОСНОВА ЗА ОЦЕНКА НА НИВНАТА КРЕДИТНА СПОСОБНОСТ

4.1. Поим и проценка на кредитната способност на компаниите

Со цел објективно согледување на финансиската состојба на компаниите, неопходно е да се направи финансиска анализа. Со финансиската анализа се утврдуваат функционалните односи помеѓу ставките од билансот на состојба и билансот на успех, како би се добила слика за финансиската состојба и успешност на разгледуваната компанија. Информациите кои се добиваат од финансиската анализа претставуваат појдовна точка за превземање соодветни мерки за подобрување на бонитетот на правниот субјект, како и за негов понатамошен раст и развој во работењето. Овде е потребно да се потенцира дека во финансиските извештаи на компаниите се прикажани само монетарните вредности.³¹

Предмет на финансиската анализа се средствата и изворите од билансот на состојба и приходите и расходите од билансот на успех. Основна цел на финансиската анализа е да се согледаат слабостите кои можат да доведат до финансиски проблеми на претпријатието во иднина и превземање на адекватни мерки за нивно отстранување.

Финансиската анализа треба да даде одговор на следните прашања :

- Каква е ликвидноста на претпријатието?
- Кои се изворите за финансирање на инвестициите?
- Дали претпријатието остварува доволен износ на добивка?
- Дали акционерите примаат доволен износ на средства по основ на сопственост и слично?

³¹ Таквите податоци имаат мала аналитичка вредност, па поради тоа е неопходно да се воспостават соодветни релации помеѓу билансните позиции.

Појдовна основа за финансиската анализа претставуваат билансот на состојба, билансот на успех и извештајот за парични текови.

Билансот на состојба – претставува систематичен приказ на состојбата на средствата и изворите на средствата на компанијата на определен ден. Вообичаено и во согласност со законските прописи претпријатијата се обврзани да изработат биланс на состојбата на крајот на годината, т.е. со датум 31 декември, како дел од годишната сметка. Покрај тоа, билансот на состојба се изработува и во посебни ситуации, како спојување или раздвојување на компанијата, при стечај или ликвидација, но и секогаш кога за тоа ќе се укаже потреба.

Основната сметководствена равенка за билансната рамнотежа е претставена со равенството:

$$\text{Актива} = \text{Пасива}$$

$$\text{Средства} = \text{Обврски} + \text{Сопствен капитал}$$

Како останати карактеристики на билансот на состојба на компаниите би можеле да се наведат следниве:³²

1) Билансот на состојба е статички преглед, што значи дека ја набљудува компанијата во даден момент.

2) Билансот на состојба е кумулатитивен преглед, што значи дека прикажаната состојба на средствата и изворите во него е резултат на сите активности преземени во компанијата од нејзиното основање до денот на составување на билансот.

3) Позициите се искажуваат според набавната вредност. Вредностите на ставките во билансот на состојба се искажуваат според нивниот износ при набавката на средството или склучувањето на договорот.

Во активата на билансот на состојба средствата на претпријатието се систематизирани според нивната намена и според степенот на ликвидноста. Основните карактеристики на активата (средствата) се следните:

³² “Финансиски менаџмент” – Проф.Др. Сашо Арсов

- Тие се ресурси кои имаат потенцијал да генерираат идни готовински приливи или да ги намалат идните готовински одливи ;
- Набавени се во претходни трансакции ;
- Можат да бидат проценети со задоволителна прецизност.

Изворите на средствата во **пасивата** се систематизираат според нивното потекло и според рочноста. Основните карактеристики на пасивата (изворите) се:

- Претставуваат резултат на веќе реализирани трансакции;
- Се очекува да доведат до идни готовински одливи или да ги намалат идните готовински приливи;
- Не можат да се избегнат.

Билансот на успех претставува извештај за финансиските резултати од работењето на претпријатието што се остварени во определен временски период, обично една година, со цел да се утврди остварениот финансиски резултат за опфатениот период. За разлика од билансот на состојба, билансот на успех се изработува во определен ден, но се однесува на некој изминат период и го следи концептот на тек. Основното равенство за рамнотежата на билансот на успех е:

$$\text{Приходи} = \text{Расходи} + \text{Добивка}$$

Или

$$\text{Приходи} + \text{Загуба} = \text{Расходи}$$

Извештајот за паричните текови дава одговор на следните прашања:

- Каде се насочува профитот?
- Зошто дивидендите не се поголеми?
- Зошто се користени позајмени извори на средства?
- Како се финансирани инвестициите?

Прв чекор кој се применува во анализата на билансот на успех и билансот на состојба претставува **методата на визуелна анализа**. Оваа анализа, поради својата едноставност и брзина на примена, на кредитниот аналитичар му дава широка слика за финансиската позиција и рентабилност на претпријатието. Постапката се состои во разгледување на финансиските извештаи и донесување општа оценка за работењето на претпријатието. Суштината на оваа метода е утврдување на релација: структура на имотот на претпријатието, средствата (сооднос на основни и обртни средства), структура на капиталот и сл. Токму од причина што овој метод е многу едноставен, се користи само како почетен метод во финансиската анализа. Овој метод помага да се одлучи дали анализата ќе се продлабочи или ќе се одбие барањето за кредит.

Во современите услови на работење, кредитниот аналитичар применува различни методи за утврдување на кредитната способност на кредитобарателот. Најчесто користени методи се: метод на споредба - споредбена анализа на структурата на билансите (**Comparison Method**), метод на анализа на трендот (**Trend Percentage Method of Analyses**) и метод на рацио анализа (**Ratio Method of Analyses**). Методот на споредба е најстар, додека методот на коефициентите е најпрактичен, бидејќи ги вклучува и претходните два методи на анализа.

Методот на споредбена анализа се заснова на истражување на билансните позиции на претпријатието, каде билансните позиции се групирани на база на принципот на ликвидност. Тоа значи дека на методите на споредба им претходат методи на расчленување на билансните позиции. Сите финансиски извештаи се прикажуваат во единствена развиена шема на билансните ставки. Во билансот на состојба активата се евидентира почитувајќи го принципот на опаѓачка ликвидност, што значи дека се почнува со обртните средства, по кои следат фиксните средства. Пасивата исто така се внесува во билансот на состојба, по принципот на опаѓачка ликвидност. Развиениот приказ на билансот на успех го покажува нето приходот од продажба, а потоа следат другите ставки, заклучно со нето добивката после сите оданочувања и плаќања. На крајот обично се усогласува нето вредноста или акционерскиот капитал, а во многу деловни банки се врши анализа на

промената на финансиските позиции или на обртниот капитал за последните неколку години.

Методот на тренд – ја истакнува важноста на стапките на раст во билансните позиции во соодветниот период, на основ на што се согледува трендот на движење на претпријатието. Овој метод се заснова на ставот дека најважните билансни ставки можат да се прикажат не само во апсолутни, туку и во релативни вредности, т.е. како индекси на годишни промени. Основната идеја на оваа метода е индексите да дадат појасна слика за промените во билансните позиции, отколку што би дале самите промени во апсолутен израз. Многу често овој метод се користи во комбинација со другите методи со цел да се дадат подетални резултати од анализата.

Кога се зборува за проценката на кредитната способност на компаниите важно е да се спомене и бонитетот на една компанија и неговото значење. Самиот збор “бонитет” потекнува од латинскиот збор “бонус” што означува збир на особини кои субјектот го чинат добар и сигурен. Во деловниот свет со зборот бонитет се означува вредност, доверливост, деловна и кредитна способност. Овој поим не е поврзан само со кредитоспособноста на компанијата, туку има поширока смисла и го претставува угледот што компанијата го има на домашниот и меѓународниот пазар.

Основата на финансиската анализа е пред да се склучи договорот за кредит, што попрецизно да се утврди способноста на заемобарателот да може да го врати кредитот под услови кои се предвидени со договорот. Со финансиската анализа не е можно во потполност да се елиминираат неизвесноста и ризикот што ги носи процесот на кредитирање. Суштината на финансиската анализа е добивање на што по прецизен одговор на следниве прашања:³³

- Дали заемобарателот може на време да ги подмири доспеаните обврски по основ на дадениот кредитен аранжман?
- Дали и колку се реални и ликвидни побарувањата и залихите?

³³ Radovanovic R., Pejic L., Stanistic M., Ocena boniteta preduzeca, Privredni pregled, Beograd 1991

- Дали субјектот остварува реална стапка на профит во однос на обемот на продажба и во однос на фиксниот и обртниот капитал што го користи?
- До која граница може да се намали профитната стапка на заемобарателот, а тоа да не го загрози сервисирањето на обврските по дадениот кредит?
- Дали финансиската состојба на заемобарателот е стабилна или не?

Во оваа анализа важна улога има и временската компонента (дали се работи за краткорочен, среднорочен или долгорочен кредит). За да се направи квалитетна кредитна анализа кредитниот аналитичар мора да има квалитетни финансиски извештаи и информации. Информативната основа за анализа на кредитната способност ја чинат билансот на состојба и билансот на успех, тековните резултати, интерни и екстерни анализи и др. Важен услов за квалитетна кредитна анализа е правилното расчленување на билансните податоци, што во голема мерка зависи од контната рамка пропишана од страна на државата во која даденото претпријатие ја обавува дејноста. Покрај интерните податоци добиени од финансиските извештаи, корисни информации може да се добијат и од посетата на претпријатието и интервјуто со заемобарателот, како и од екстерни извештаи кои ги прават независни кредитни друштва и агенции.³⁴

При донесување на одлука за одобрување на кредит од страна на банките, за потребите на кредитната анализа најчесто се користат следните 5 фактори (5C):³⁵

1. карактерот на заемобарателот (character),
2. капитал на заемобарателот (capital),
3. капацитет на заемобарателот (capacity),
4. услови за обезбедување на кредитот (collateral),
5. услови на работење на заемобарателот (conditions).

³⁴Една од најпознатите кредитни агенции во САД е Dun & Bradstreet (D & B) кои својата работа ја базираат на надворешни извештаи и сопствени податоци за преку три милиони компании од САД и Канада.

³⁵ Krstic B., Bankarstvo, Ekonomski fakultet Nis, 2007

Овие фактори се познати како “5C of credit”. Името “5C” потекнува од почетните букви според англиската терминологија.

Карактер на заемобарателот - анализата на карактерот на заемобарателот претставува прв чекор во стандардната процедура за оценка на кредитната способност. Анализата опфаќа прибирање, обработка и валоризација на основните информации за заемобарателот. Информациите за репутацијата на заемобарателот се добиваат преку интервјуто што кредитниот референт го води со менаџментот на претпријатието и неговите најважни деловни пратнери, како и со непосредниот увид во деловните книги. Доколку под поимот карактер се подразбира и правниот статус на заемобарателот, тогаш се анализира и сопственичкиот однос на компанијата и односите на компанијата и окружувањето.

Капитал на заемобарателот – Капиталот на претпријатието, како индикатор на кредитниот ризик, се дефинира како трајно вложени средства на основачите и акционерите, со можност на вклучување на долгорочни заеми.³⁶ Капиталот како фактор на кредитната способност има големо влијание при одлучување за хипотекарните кредити. Во тие ситуации, капиталот на заемобарателот е еден од клучните критериуми за оценка на неговата кредитна способност. Во стандардните процедури за анализа на кредитната способност капиталот се користи како вредност која се нарекува – нето вредност на имотот на сопственикот. Во оваа смисла нето имотот на сопственикот влијае на утврдување на горната граница на кредитот кој банката може да го одобри во услови на нормален ризик. Во ситуации кога останатите показатели за кредитна способност укажуваат дека се работи за високоризична работа, тогаш се анализира структурата на активата на заемобарателот (опрема, залихи, земјиште, побарувања) како би се оценила нивната вредност во случај на банкрот и ликвидација на претпријатието.

Капацитет на заемобарателот – претставува важен фактор за одредување на кредитната способност на претпријатието. Постојат производствен и финансиски капацитет. Производствениот капацитет влијае на кредитната способност, затоа што таа е една од детерминантите на

³⁶ Krstic B., Bankarstvo, Ekonomski fakultet Nis, 2007

финансискиот капацитет. Во нормални услови банката се интересира дали претпријатието може да оствари приход кој би бил доволен за уредно сервисирање на обврските по кредитот, а притоа да не се наруши тековното работење. Обврските по кредитот може да се сервисираат од :

- добивката,
- приходи остварени од продажба на актива,
- приходи остварени од продажба на акции,
- средства добиени од други кредитори.

Кај анализата на финансискиот капацитет вниманието се насочува кај првиот и третиот извор на приходи. Се избегнува секое кредитирање чија реализација би предизвикала активирање на вториот или четвртиот услов.

Колатерал – претставува имот кој што е договорен со банката (понуден од страна на кредитобарателот) како средство за обезбедување по кредитот. Постојат два пристапи за покриеност на одобрените кредити. Според едниот пристап банката бара соодветен колатерал за дадениот кредит, со тоа што има право да го наплати кредитот со продажба на колатералот доколку должникот не го врати кредитот во договорениот рок.

Другиот пристап се заснова на тоа банката да не бара реално покритие за одобриениот кредит, туку отплатата на кредитот е заснована на прифатената проекција на паричните токови. Така, на некои компании се одобруваат кредити на основ на реално покритие (**asset companies**), додека други компании не мора да го имаат истото (**cash-flow companies**). Големите компании со највисок рејтинг, најчесто (зависно од износот и рокот на кредитот) добиваат непокриени банкарски кредити (**unsecured loans**), за разлика од помалите и понови компании. Долгорочните кредити обично мораат да имаат реално покритие поради поголемиот ризик, за разлика од краткорочните кредити.

Колатералот ги намалува последиците од негативна селекција, затоа што ја намалува загубата на банката доколку обврските не се измират. Во случај на неплаќање на долгот банката може да го продаде колатералот и добиените средства да ги искористи за покривање на долгот. Во современите услови на работење, еден вид на колатерал се нарекува компензациско салдо.

Тоа значи дека компанијата која зема кредит мора да држи на својата сметка во банката одредена сума на парични средства. Компензациското салдо ја зголемува веројатноста за отплата на долгот и и помага на банката да го следи работењето на заемобарателот.

Услови на работење на заемобарателот (конјуктура) – Збирот од економските услови во кои работи претпријатието се нарекува конјуктура. Влијанието на конјуктурата врз претпријатието е екстерна варијабла на која неговиот менаџмент не може да влијае. Затоа, во анализата на кредитната способност прво се анализира состојбата на пазарните инпути и аутпути на претпријатието, па потоа постапките на прилагодување на претпријатието на промената на конјуктурата. Тоа дејство може да биде толку големо, што кредитната способност на претпријатието може радикално да се промени во краток рок. При анализа на конјуктурата прво треба да се оцени состојбата и општите трендови на конјуктурните промени со цел поставување на дијагноза за видот и причинителот за постоечките и потенцијални пореметувања во работењето на претпријатието. Потоа се анализира состојбата и перспективата на конјуктурните промени во секторот на работење на претпријатието. Опфатноста во анализата на конјуктурата зависи од рокот на враќање на кредитот. Ако кредитот е краткорочен реално е да се очекува дека нема да се случат радикални промени, односно нема значајно да се промени финансискиот капацитет на компанијата. Во поново време, со анализата на конјуктура се опфатени и промените во развојот на производствената технологија.

4.2. Поим и видови на финансиски показатели за анализа на работењето на компаниите

Во практиката најчесто користена анализа на кредитната способност на претпријатијата претставува рацио анализата или анализата на финансиските показатели. Овој тип на анализа претставува најкомплексен пристап во утврдување на кредитната способност на претпријатијата, затоа што најдиректно укажува на нивната способност за отплата на договорените кредитни обврски, степенот на ефикасно работење и користење на ресурсите,

нивото на оперативно користење на расположливите средства, способноста за партиципација и самофинансирање, односно од нив може да се согледаат целокупните деловни перформанси на претпријатието од кои зависи способноста за отплата на обврските.³⁷

Во основа финансиската анализа претставува рацио анализа. За да се изработи квалитетна и веродостојна анализа за работењето на едно претпријатие, потребно е да се обезбедат веродостојни податоци, односно потребно е книговодствените податоци за претпријатието бидат составени и презентирани согласно важечките прописи и да бидат исправни и објективни. Исто така, сметководствените податоци мора да бидат еднообразни, односно постапките за добивање на податоци за работењето на претпријатието однапред да бидат одредени и да не се менуваат во зависност од моменталните потреби на претпријатието. Треба да се нагласи и тоа дека рацио анализата е поволна за мали и средни претпријатија, но не е многу поволна за мултинационални компании. Тешко е да се генерализира дали некое рацио е “добро” или “лошо” со оглед на тоа што истото зависи од видот на претпријатието и гранката во која истото работи. Рацио анализата се заснова на податоци од билансот на состојба и билансот на успех. Токму тој однос помеѓу билансните позиции, изразен преку математички формули, се нарекува рацио. Кои и колку видови коефициенти (рација) ќе се користат зависи од аналитичарот, методологијата која се применува, како и од видот на бизнисот со кој се занимава анализираното претпријатие. Сепак, во основните и најчесто користени финансиски показатели спаѓаат :

- Финансиски показатели за анализа на профитабилноста;
- Финансиски показатели за анализа на ликвидноста;
- Финансиски показатели за анализа на обртот на средствата;
- Финансиски показатели за анализа на задолженоста;
- Инвестициони показатели.

Сите овие показатели се значајни и земени заедно, како целина даваат слика за целокупното работење на претпријатието кое се анализира.

³⁷ Kastratovic M., *Finansijski Menadzment*, Visa Ekonomska Skola, Valjevo 2005

4.2.1. Финансиски показатели за анализа на профитабилноста

Финансиските показатели за анализа на профитабилноста ја претставуваат способноста на компаниите за генерирање на профит.

Секој приход претставува зголемување на активата или намалување на пасивата, додека пак, расходите претставуваат намалување на активата и зголемување на пасивата. Приходите или расходите (добивката или загубата) произлегуваат од ангажирањето на средства и извори на финансирање. Во зависност од ефикасноста во користењето на средствата, деловните субјекти остваруваат добивка или загуба.

Профитабилноста (или рентабилноста) е економско начело со чија примена се постигнува работење во кое што со помалку ангажирани средства се остварува поголема добивка. За да работи рентабилно деловниот субјект е потребно со што помали трошоци да го извршува својот производствен процес. Затоа, показателите за постигнатата профитабилност се од особена важност, бидејќи му овозможуваат на менаџерот преземање соодветни мерки за рационализација на трошоците, посебно на општите трошоци и трошоците на продажба.

Показателите на профитабилноста претставуваат релативни односи на две позиции, каде што во броителот се наоѓа добивката, а во именителот некоја форма на средства на деловниот субјект. На овој начин добиваме неколку битни показатели на профитабилноста, од кои како најзначајни се јавуваат:³⁸

1. Бруто профитна маржа;
2. Оперативна профитна маржа;
3. Нето профитна маржа;
4. Стапка на принос на вкупни средства (Return of Assets ROA);
5. Стапка на принос на сопствен капитал (Return of Equity ROE);

³⁸ Доцент д-р Оливера Ѓорѓиева-Трајковска, Финансиската анализа како методолошки инструмент за оценка на финансиската стабилност и успешност на компаниите

6. Стапка на нето добивка.

Во продолжение следат едноставните математички формули кои се користат за пресметка на наведените финансиски показатели за анализа на профитабилноста на работењето на претпријатијата.³⁹

$$\text{Бруто профитна маржа} = \frac{\text{Продажба} - \text{Трошоци на продадени производи}}{\text{Продажба}} =$$

$$= \frac{\text{Бруто добивка}}{\text{Продажба}}$$

$$\text{Оперативна профитна маржа (EBITDA/ SALES \%)} =$$

$$= \frac{\text{Продажба} - \text{Трошоци на продадени производи} - \text{Оперативни трошоци}}{\text{Продажба}} =$$

$$= \frac{\text{Оперативна добивка}}{\text{Продажба}}$$

$$\text{Нето профитна маржа (NET PROFIT/ SALES \%)} = \frac{\text{Нето добивка}}{\text{Продажба}}$$

³⁹ Доцент д-р Оливера Ѓорѓиева-Трајковска, Финансиската анализа како методолошки инструмент за оценка на финансиската стабилност и успешност на компаниите

$$\text{Стапка на принос на вкупни средства} = \frac{\text{Добивка}}{\text{Просечни вкупни средства}}$$

(Return of Assets ROA)

$$\text{Просечни вкупни средства} = \frac{\text{Вкупни средства на почетокот} + \text{Вкупни средства на крајот на годината}}{2}$$

Друг начин да се изрази оваа стапка на принос е следниот:

Стапка на приносот на вкупните средства =
стапка на добивка x коефициентот на обртот на вкупните средства, каде што

$$\text{Стапка на нето добивка} = \frac{\text{Добивка}}{\text{Приходи од продажба}}$$

$$\text{Коефициент на обрт на вкупни средства} = \frac{\text{Приходи од продажба}}{\text{Просечно ангажирани вкупни средства}}$$

$$\text{Стапка на принос од сопствен капитал (Return of Equity)} =$$
$$= \frac{\text{Нето добивка}}{\text{Просечен сопствен капитал (акционерски капитал)}}$$

Стапка на принос на сопствен капитал = стапка на нето добивка x
коефициентот на обрт на активата (којашто е финансирана од сопствениот
капитал – сопствени средства)

Конкуренцијата ја привлекува високиот показател ROE, со намера да ги искористи тие позитивни перформанси. Со текот на времето, со самото освојување на пазарот, ROE паѓа под неговиот просек. Нискиот ROE ја одбива конкуренцијата и ги тера постојните деловни субјекти да излезат од таа дејност, така да за оние субјекти што остануваат, ROE расте на просечно ниво.

При анализата на финансиските извештаи на компаниите од страна на финансиските институции, многу често користена големина е EBITDA (Earnings before interest, taxes, depreciation and amortization), која се пресметува со следното равенство:⁴⁰

- **EBITDA margin** (earnings before interest, taxes, depreciation and amortization) = EBITDA / Вкупен приход

Овој показател ја покажува профитабилната моќ на една компанија, не земајќи ги во предвид степенот на капитализација на компанијата и/или структурата на финансирање (пасивата), видот на бизнисот, правната форма на компанијата или даночните аспекти. Значајно за овој показател е да биде позитивен и во најдобра варијанта да има нагорен тренд. EBITDA е корисна за споредување на компаниите во одредена индустрија.

4.2.2. Финансиски показатели за анализа на ликвидноста

Ликвидноста е особено значајна при определувањето на кредитоспособноста на една компанија. Во таа насока најзначајни показатели кои се користат при утврдувањето на ликвидноста се следниве:

- **Брза ликвидност (Quick ratio) = (Готовина+краткорочни побарувања) / Краткорочни обврски**

Овој показател покажува до кое ниво краткорочните обврски на компанијата се покриени со поликвидниот дел од обртната актива (на пример, краткорочните побарувања) и овозможува симулација што би се случило доколку неочекувано краткорочните кредитори (добавувачите и банките) ги

⁴⁰ Доцент д-р Оливера Ѓорѓиева-Трајковска, Финансиската анализа како методолошки инструмент за оценка на финансиската стабилност и успешност на компаниите

забрзаат своите побарувања и побараат од компанијата предвреме да ги плати своите обврски. Посакувано сценарио е компанијата да може да ја издржи таа состојба преку ликвидирање на своите побарувања и за таа цел да го искористи собраниот кеш. За таа цел се преферира овој показател да биде секогаш над 100%.

- **Обртен капитал (Working capital)** = тековни (обртни) средства – тековни (краткорочни) обврски

Обртен капитал е разликата помеѓу краткорочната тековна актива и краткорочните обврски. Значајно е тоа што секогаш обртниот капитал треба да биде позитивен и да има растечки тренд, бидејќи тоа ќе значи подобрување на ликвидноста на компанијата. Ако обртниот капитал е негативен, значи дека компанијата дел од својата фиксна актива ја финансира со краткорочни обврски. Следствено, може да се заклучи и дека компанијата има проблеми со растот на долгорочните извори (капитал или долгорочни кредити, па заради тоа фиксната актива мора да биде финансирана преку добавувачите или преку краткорочни кредити, што од своја страна може да предизвика сериозни ликвидносни ограничувања.

- Обртен капитал (**Working capital** (%)) = $\frac{\text{тековни средства}}{\text{тековни обврски}}$

Аналогно на претходниот показател и овој е пресметан преку истите позиции од билансот на состојба. Значајно е секогаш овој показател да биде над 100%, што значи дека обртниот капитал е позитивен. Посакуваното ниво е 120-200%. Не би требало да биде и превисоко, затоа што тоа би значело дека компанијата има превисоко ниво на залихи и/или проблеми во наплатата на своите побарувања и/или премногу неразумно инвестиран кеш.

- Нето долг / паричен тек (во години) (Net debt/cash flow (in years)) = $\frac{\text{Обврски—готовина}}{\text{EBITDA—даноци}}$

Со овој показател може да се пресмета колку години ќе ѝ требаат на компанијата за теоретски да ги отплати сите долгови и го покажува ефектот од

финансиската политика на компанијата. Колку е понизок показателот, толку е подобра финансиската позиција на компанијата. Како и да е, овој показател не треба да биде разгледуван сам за себе, туку мора да се земе предвид моменталната состојба во која се наоѓа компанијата (на пр. компанијата во моментот е во раст и има потреба од дополнителни кредити). Исто така, овој показател е тесно поврзан и со видот на индустријата. Некои индустриски гранки, како на пример градежништвото, имаат повисок показател (8-10 години), за разлика од некои други индустрии. Генерално, може да се констатира дека помалку од три години е одлична вредност, од 5 до 10 години е добар показател, од 10 до 12 години е сè уште прифатливо ниво, од 12 до 15 години е веќе лош показател, а над 15 години значи дека компанијата е во сериозни проблеми и се соочува со несолвентност.

4.2.3. Финансиски показатели за анализа на обртот на средствата

Показателите за користењето (употребата) на средствата на компанијата, познати како показатели за обртот, се користат за проценка на користите од различните облици на средства, како што се залихите или побарувањата, или пак за проценка на користа од вкупните средства. Затоа, овие показатели се среќаваат и како показатели за ефикасноста на користење на средствата на компанијата.

Показателите за користење на средствата на компанијата се значајни за аналитичарот од причина што е посебно значајно да се открие структурата на вкупните средства на компанијата, пред сè, од аспект на степенот на застапеност на помалку или повеќе ликвидни средства. Ефикасноста на користењето на средствата на компанијата се изразува преку остварениот обем на активност со дадена големина на средства, така што поголемиот обем значи и поголем обрт и обратно. Притоа, обртот може да се пресметува за вкупните средства со кои располага компанијата или, пак, за одделни групи на средства.

Показателот за обрт на вкупните средства ја покажува општата ефикасност од користењето на вкупните средства на компанијата и се пресметува со равенството:

обрт на вкупни средства = продажба (вкупни приходи) / вкупни средства

Во именителот се внесува просечната вредност на средствата во текот на годината – просекот на средствата од почетокот и крајот на периодот. Добиениот показател ги покажува остварените приходи од продажба од секој денар средства со кои располага компанијата. Сам за себе овој показател не покажува речиси ништо, освен фактот дека треба да се настојува истиот да биде што повисок. За целосна анализа овој показател треба да се споредува во текот на повеќе години или со истиот показател за останатите компании од истата дејност на која ѝ припаѓа компанијата.

Показателот за обрт на залихите покажува колку брзо компанијата ги користи залихите во создавањето на готови производи и услуги за продажба.⁴¹

Обрт на залихите = трошоци на продадени производи / залихи (просечни)

Овој показател го покажува бројот на обрти на залихите во текот на една година. Тоа значи дека се инвестира готовина во залихи, се произведуваат готови производи и услуги, кои потоа се продаваат толку пати колку што изнесува показателот за обртот на залихите.

Просечниот период на врзување на средствата во залихи се пресметува на следниов начин:

Денови на врзување во залихи = 365 / показател за обрт на залихи

Кога се анализира просечниот број на денови во кои средствата на компанијата се врзани во различни облици на залихи, треба се земе предвид природата на дејноста и процесот на работа на компанијата.

⁴¹ Доцент д-р Оливера Ѓорѓиева-Трајковска, Финансиската анализа како методолошки инструмент за оценка на финансиската стабилност и успешност на компаниите

На истиот начин како обртот на залихите, може да се процени и управувањето на компанијата со побарувањата од купувачите и нејзината кредитна политика. Показателот за обртот на побарувањата ја покажува ефикасноста на користењето на кредитите што компанијата им ги има одобрено на своите клиенти. Целта на одобрувањето на ваквите кредити е зголемување на продажбата, додека недостаток претставува можноста од неизвршување на кредитните обврски од страна на клиентите, навреме и во целост. Користа која се остварува од продажба на стоки на кредит ја претставува т.н. нето продажба на кредит (net credit sales), која е еднаква на вкупната продажба на кредит, минус сите враќања од купувачите и сите рефундирања на средства.

$$\text{Показател за обрт на побарувањата од купувачите} = \frac{\text{Продажба (Приходи)}}{\text{Побарувања од купувачите}}$$

Овој показател го покажува бројот на циклуси во текот на една година, кои започнуваат со продажба на стоки на кредит, а завршуваат со нивна наплата, поточно колку пати средствата на компанијата кои се врзани во побарувања се трансформираат во парични средства во текот на годината. Како дополнување на овој показател се користи и показателот кој го покажува просечниот период на наплата на побарувањата од купувачите:

$$\text{Просечен период на наплата} = \frac{\text{Побарувања од купувачи}}{\text{Просечна дневна продажба}} \text{ или}$$
$$\frac{365}{\text{Показател за обрт на побарувања}}$$

Добиениот показател на овој начин покажува колку денови во просек се потребни за наплата на продадените стоки на купувачите на кредит. Покрај

споредбата со останатите компании од истиот сектор, овој показател треба да се спореди и со показателот за исплата на обврските, како дел од кредитната политика на компанијата.

Претходно изложените показатели за обрт на залихите и побарувањата од купувачите ги објаснуваат ефектите од обртот само на овие специфични средства. За добивање на генерална слика за продуктивноста на компанијата, се врши споредба на вредноста на продажбата која се остварува во текот на одреден период со вкупните средства кои придонесуваат за нејзино остварување. Овде спаѓа показателот за обрт на вкупните средства, кој покажува колку пати во текот на годината вкупните средства на компанијата се претвораат во продажба:

$$\text{Обрт на вкупните средства} = \frac{\text{Продажба}}{\text{Вкупни средства}}$$

Показател за обрт на вкупните средства со вредност 2, на пример, покажува дека секој денар инвестиран во вкупни средства генерира 2 денара вредност на продажба. Или, поинаку кажано, вкупните средства на компанијата се „завртуваат“ два пати во текот на една година. Од причина што вкупните средства ги опфаќаат сите средства, материјални и нематеријални, овој показател покажува колку ефикасно компанијата ги користи сите средства со кои располага.

Алтернатива на овој показател претставува фокусирањето само на основните, долгорочни средства со кои располага компанијата.

Показателот за обртот на фиксните средства претставува однос помеѓу вредноста на продажбата и вредноста на основните средства со кои располага компанијата:

$$\text{Обрт на основни средства} = \frac{\text{Продажба}}{\text{Основни средства}}$$

Доколку овој показател изнесува на пример 2, истиот покажува дека на секој денар вложен во фиксни средства со кои располага, компанијата е способна да генерира два денара продажба.

Анализата на сите споменати показатели за користење на средствата на компанијата треба да доведе до заклучок за:

- текот на залихите во текот на годината;
- за колку денови, по извршување на продажбата, се врши наплата на побарувањата од купувачите.

Во однос на користењето на средствата на компанијата, овие показатели не даваат информации за:

- бројот на неостварените продажби поради строгите услови на кредитирање на купувачите;
- вредноста на продажбата на кредит која е ненаплатива;
- кои средства придонесуваат најмногу за остварениот вкупен обрт на компанијата.

Како и кај останатите показатели за работењето на компаниите, и пресметаните показатели за користењето на средствата треба да се споредат со просечните показатели кои го дефинираат нивното прифатливо ниво, како и со истите показатели кај останатите компании од истата индустрија или гранка.

4.2.4. Финансиски показатели за анализа на задолженоста

При оценка на задолженоста на компанијата значајни за анализа се следниве показатели:

- Коефициент на капитал (Equity ratio) = Капитал / Вкупна актива

Овој показател покажува кој дел од активата е финансиран од капиталот на компанијата, каде што капитал претставува разликата помеѓу вкупната

актива на компанијата и вкупните обврски. Колку е повисок овој показател, толку компанијата е поотпорна на кризи. Потребното, односно посакуваното ниво строго зависи од индустријата. Компаниите со вообичаено повисоко ниво на фиксна актива (на пример производствените фирми) имаат потреба од повисоко ниво на капитализација, наспроти компаниите со пониско ниво на фиксна актива (како на пример услужните компании). Во овој контекст, најчесто како стандарди може да се земат следниве:

- фиксна актива 0% =>потребно ниво на капитал 8%,
- фиксна актива 15% =>потребно ниво на капитал 15%,
- фиксна актива 30% =>потребно ниво на капитал 22%,
- фиксна актива 45% =>потребно ниво на капитал 30%,
- фиксна актива 60% =>потребно ниво на капитал 40%.

Јазот кој евентуално би се јавил помеѓу фиксната актива и капиталот мора да биде финансиран со долгорочни позајмени извори на средства, односно долгорочни кредити. Како и да е, значењето на овој коефициент во голема мера зависи од прецизните податоци кои се внесени во билансот на состојба на компанијата.

Нето-вредност на материјалните средства (**Tangible Net Worth**) =
(**Капитал–нематеријални средства**) / (**Вкупа актива–нематеријални средства**)

За разлика од претходниот, овој показател не ги зема предвид нематеријалните средства, бидејќи тие најчесто се немаркетибилни, односно тешко може да се вреднуваат и да се продадат. Овој показател дава пореална слика.

Нето вредност + долгорочни обврски/фиксна актива (**Net worth + LT debt / Fixed assets**) =Капитал+долгорочни обврски / Фиксна актива+долгорочна тековна актива

Овој показател покажува дали долгорочната актива е финансирана преку капиталот и долгорочните обврски и треба да биде над 100% во анализираниот период. Понизок показател може да биде индикатор за тековни или идни ликвидносни проблеми, бидејќи тоа би значело дека компанијата отплаќа кредити за актива која повеќе не е во употреба. Непокриеноста може да предизвика сериозни ликвидносни проблеми, особено во периоди на кризи. Колку е повисок овој показател, толку е постабилна компанијата. Од друга страна, пак, посоти можност краткорочното финансирање да е поевтино со долгорочните кредити, што пак, може да предизвика негативен ефект врз профитабилноста на компанијата.

Показател за задолженост (**Gearing ratio**) = Вкупен долг-готовина / Капитал

Овој показател ја покажува релацијата помеѓу долгот и капиталот на компанијата. Развојот на показателот од година во година е многу значаен. Колку е поголемо задолжувањето, толку е поголема зависноста на компанијата од кредиторите и за компанијата станува многу потешко да обезбеди дополнителен капитал и да ги отплаќа долговите. Растот на задолженоста истовремено значи и раст на трошоците за отплата на каматата. Овој показател, од друга страна, не треба да биде и пренизок, затоа што може да влијае врз профитабилноста на компанијата во негативна насока, од причина што капиталот е вообичаено поскап извор отколку што се кредитите.

Динамички показател за задолженост (Dynamic net gearing ratio) =
Вкупен долг-готовина / Вкупен приход

Способноста на компанијата да ги апсорбира долговите е ограничена со нејзината способност да генерира приходи и профит. Во таа насока овој показател покажува дали релацијата помеѓу долговите и приходот е прифатлива и какво е влијанието на другите активности на компанијата (на пример инвестициите). Овој показател треба да биде што е можно понизок, но

во голема мера зависи од индустријата на која ѝ припаѓа компанијата. Исто така, значајно е да го следи трендот во неколку последователни години. Како стандард за одредени индустрии - може да се каже дека показателот не би требало да биде повисок од 25% во делот на големопродажбата, од 35-40% во делот на малопродажбата, од 60-65% кај производните фирми и, како исклучок, во делот на хотелиерството до 200%.

Тренд на долгот (Debt trend) = (долг-ликвидна актива) / (долгот во претх.година-ликвидната актива во претх.година / Вкупен приход / Вкупен приход во претходната година

Овој показател е тесно поврзан со претходниот. Тој не ја покажува зависноста на долгот и приходот, туку трендот на задолжувањето во две последователни години. По можност, неговата вредност треба да биде 1 или пониска, затоа што тоа значи дека компанијата не станала позадолжена во споредба со нејзиниот бизнис волумен.

4.2.5. Инвестициони показатели

При оценка на ефектите од инвестициските активности на компаниите се користат следниве показатели:

Показател за капитални инвестиции (Capital investment ratio) = Фиксна актива / Вкупна актива

Показателот ја покажува посветеноста на капиталот од страна на компанијата, како и значењето на фиксната актива во структурата на билансот на состојба. Треба да се знае дека овој показател е под влијание на книговодствената политика на компанијата (вреднувањето на фиксната актива, оперативен/финансиски лизинг итн.), потоа индустријата (трговија – услуги – производство), големината на компанијата, како и нивото на автоматизација /

модернизација. Овој показател е индикатор и за потребното ниво на капитализација на компанијата (да се погледне исто така и коефициентот за капитализација).

Учество на капиталните расходи (Share of capital expenditures) = Порастот на фиксната актива вклучувајќи ги и пониско проценетите ставки / Фискната актива во претходната година

Овој показател ја претставува подготвеноста на компанијата да ги замени дотраените и напуштени машини, опрема и возила, да ја обнови постојната фиксна актива и да ја зголеми. Тој дава увид во дотраената фиксна актива. Значајно е да се погледне релацијата помеѓу недвижниот имот, подвижните предмети и нематеријаланта актива. Во тој контекст, мора да се обрне внимание и на трошоците за одржување и поправки во БУ. Дополнително, треба да бидат земени предвид евентуалните ревалуации на финансиските средства.

Довербата во инвестициите (Investment confidence) = Порастот на фиксната актива вклучувајќи ги и пониско проценетите ставки / Депрецијација и амортизација

Показателот ја покажува подготвеноста на компанијата за реинвестирање. Растот на фиксната актива (CAPEX-от)⁴² треба да биде во најмала рака идентичен со ставката за депрецијација и амортизација во истиот период. Ова значи дека компанијата константно ја обновува својата актива за истото ниво за кое ја искористуваат⁴³.

42 CAPEX е скратеница од „capital expansion” и се однесува на растот на фиксната актива на компанијата

43 Во овој случај станува збор за т.н. „CAPEX maintenance” кој се однесува на одржување на постојната фиксна актива на исто ниво, додека реалниот CAPEX значи инвестирање во нови фиксни средства на компанијата

ГЛАВА 5 – Емпириско истражување - Технологија на кредитирање на корпоративни клиенти

За правилно и унифицирано работење на сите вработени во банката се донесуваат процедури и оперативни упатства. Почитувањето на упатствата претставуваат составен дел на работните обврски и непочитувањето на истите претставува грубо кршење на работната дисциплина. Измените на упатствата во согласност со законските прописи, одлуките на банките, унапредувањата и сл. се вршат на предлог на организационит дел, а во согласност со директорите на сектори и дирекции. Упатствата за работа претставуваат деловна тајна и нивната дистрибуција надвор од банката е строго забранета.

Процедурите и упатствата постојано се ажурираат и се вршат нивни измени со заедничка координација на секторите. На основ на претходните искуства во процесот на кредитирање можно е да се модификуваат одредени постапки и критериуми, со цел најоптимален однос помеѓу ризикот и добивката (risk- reward ratio). За таа цел банката мора постојано да ги следи актуелните трендови во банкарскиот сектор. На почетокот на овој дел ќе ја објасниме постапката за продажба на кредитниот производ, процедурите на одобрување, како и последователните чекори и активности при реализација на кредитниот пласман.

5.1. Видови кредитни производи на банките

Банките нудат најразлични видови кредитни активности. Постојат најразлични поделби на кредитите: според периодот на кој се одобруваат, според намената за која ќе бидат користени, според начинот на користење на кредитот и сл. Најнапред ќе биде објаснето значењето на трајниот, трајниот обртен и обртниот капитал на компаниите, а потоа ќе биде даден краток осврт на различните видови кредити кои банките им ги одобруваат на компаниите.

Секој кредит е наменет за да финансира некаква актива на компанијата. Од своја страна активата ја сочинуваат фиксните средства, односно фиксната

актива или трајните средства и обртната или тековна актива на компанијата. Од тој аспект разликуваме кредити кои ја финансираат фиксната актива на компанијата и кои речиси без исклучок се долгорочни, со рокови на отплата генерално над 36 месеци⁴⁴ и кредити кои се кредити или кредитни линии со кои се финансира обртната/тековната актива на компанијата. Обртната актива се финансира со краткорочни кредити, бидејќи тоа е актива која брзо се претвора во пари, односно реалтивно брзо го завршува својот циклус. Во зависност од индустријата во која функционира компанијата, тоа може да биде циклус кој трае еден месец, два, три, шест месеци, една година или кај определени индустрии, како на пример градежништвото или земјоделието, тој циклус може да биде и подолг од една година. Оттука, логично е финансирањето од страна на банката да го следи соодветниот циклус.

Исто така, мора да се прави разлика помеѓу две значајни категории во рамките на обртната сфера, а тоа се: траен обртен капитал и привремени средства. Траен обртен капитал се обртните средства со кои располага компанијата и без кои не може нормално да функционира. Така на пример, секоја трговска продавница има определено ниво на залиха (стока на рафтовите и во магацин) коешто постојано го одржува на исто ниво (или доколку има потреба, може да се зголемува). Тоа е всушност „трајниот обртен капитал“ со кој располага трговецот и кој може да се финансира со долгорочен кредит односно, доколку станува збор за еден „ланец“ на трговски дуќани, банката може да ѝ одобри на компанијата и долгорочен кредит со рок на отплата до 36 месеци (по исклучок до 60 месеци, во зависност на отплатниот капацитет на компанијата), на ниво на трајните обртни средства, без да има сомнеж кај кредитниот аналитичар дали на таков начин направил грешка што финансирал обртни средства со долгорочен кредит. Само, тука од особена значајност е точно да се определи нивото на траен обртен капитал до кое може да се финансира со долгорочен кредит. Значи, генерално може да се констатира дека секогаш привремените средства треба да бидат финансирани со привремени кредити, а трајните средства со трајни кредити.

⁴⁴ Кредитите наменети за финансирање на фиксни средства може да бидат и со пократки рокови доколку компанијата располага со задоволителен отплатен капацитет, а единствено треба да е запазен принципот на рочната усогласеност на кредитот со животниот век на средството што се финансира

Генерално, стратегијата за безбедно кредитирање е да се погоди достасувањето на активата и истата да се финансира со достасувањето на средствата кои се користени за да се финансира соодветната актива. Така на пример, нема смисла да се финансира привремено зголемување на сезонска залиха во трговски продавници каде што наплатата се поклопува со самата продажба, со кредит на пет години. Понекогаш вакви разидувања се прават кога средствата од банка се позајмуваат во една ставка, а се користат за финансирање и на трајна и на тековна актива, што не е правилно, наместо да се третираат како две одвоени кредитни партии.

Во продолжение ќе бидат прикажани специфичните типови кредити и кредитни услуги (договори кои можат, но не мораат да се регулираат во кредити) и тоа: кредитна линија, револвинг кредит, термински кредит и кредит за премостување.

Рамковен лимит

Рамковниот лимит е договор помеѓу банката и клиентот со кој се уредуваат односите дека банката ќе прима барања од клиентот за кредит до претходно определена сума. Со рамковниот лимит се олеснува процесот на одобрување и користење на средствата, а претставува наједноставен и најбрз начин за користење на средства од страна на кредитобарателот. Рамковниот лимит е воспоставен кога банката му дава договор на клиентот, каде што се наведени денарската/девизната сума на лимитот, временскиот рок и други услови како што се колатерал, провизионирање или услови коишто треба да ги исполни клиентот, односно однос кој мора да го одржи со банката или определена финансиска состојба која треба да ја задржи клиентот за времетраењето на рамковниот лимит. Ако кредитобарателот не ги исполнува сите услови од договорот, банката не е обврзана да одобри кредит или да го продолжи рамковниот лимит. Износот на рамковниот лимит зависи од претходната анализа на кредитното барање, кредитоспособноста и од бонитетот на комитентот, од квалитетот и од вредноста на понудениот колатерал, како и од потребите на барателот на кредитот.

Во рамките на одобрениот лимит кредитобарателот може повеќекратно да користи различни видови банкарски производи: краткорочни и долгорочни кредити, гаранции, акредитиви, дозволени пречекорувања или бизнис-картички.

Пречекорување на трансакциска (жиро) сметка (*Business Overdraft*)

Бизнис пречекорувањето претставува краткорочно финансирање и се користи за привремени и сезонски работно-капитални потреби на кредитобарателите. Бизнис овердрафтот е обврзувачки лимит во рамките на кој банката е обврзана на прв повик да го финансира клиентот, доколку истиот е во стабилна финансиска состојба во согласност со договорот.

Ова е од особена важност и од аспект на банките и од аспект на клиентите. Клиентите секогаш настојуваат да имаат одобрени износи на кредитни производи поради непредвидливите околности кои влијаат врз нивното работење за да бидат во можност, на прв повик, за краток период, да ја добијат бараната сума од банката. За разлика од нив, банката од своја страна, како и секој економски субјект внимава на своите трошоци, па не е секогаш расположена да одобри „голем“ лимит на револвинг кредит кој нема соодветно да се користи од страна на клиентот. Банката за износот на револвинг кредитот издвојува соодветен процент на задолжителна резерва кај Народната Банка, што не е случај кај необврзувачките лимити каде што задолжителната резерва се издвојува само на делот кој е искористен од страна на клиентот. Основни карактеристики на бизнис овердрафтот се:

- Брз и едноставен пристап до ликвидни средства во согласност со потребите на клиентот;
- Финансирање на работниот капитал;
- Сезонски флукуации во паричните текови;
- Повремено одржување на ликвидноста;
- Справување со задоцнети ненаплатени побарувања од должници;

- Флексибилен извор на финансирање – се плаќа камата само на искористениот дел, пресметано на дневна основа;
- Без плаќање на рати;
- Можност за обнова на годишно ниво.

Максималниот рок на бизнис пречекорувањето е до 12 месеци, со можност истото да се обнови.

Видови кредити според рочноста (Термински кредити)

Според рокот на доспевање се разликуваат краткорочни кредити со еднократна отплата, среднорочни кредити со рок од 13 до 36 месеци и долгорочни кредити со рок над 36 месеци.

Краткорочните кредити се кредити кои се одобруваат за период до една година и чијашто намена е да се финансира зголемување на залихата или да се финансира тековна ликвидност, односно да се премости периодот до наплата на побарувањата од купувачите или, во крајна линија, се користат за промена на изворите на средства на страната на пасивата на компаниите. Доколку компанијата се финансира преку своите добавувачи, краткорочниот кредит може да се искористи за да се замени некој поскап добавувач со поевтин извор на финансирање, а тоа е краткорочен кредит. Ова може да се објасни со едноставен пример:

Пример:

Компанијата купувач со својот добавувач има договор со кој е дефинирано дека:

- вкупната изложеност во ниеден момент не смее да надмине МКД 10.000.000,00;
- периодот на наплата на побарувањата изнесува до 90 дена за што е определена цена на стоката под договорните околности.

Истиот договор со добавувачот отвора можност (што е многу чест случај во реалниот сектор и реалното работење), во случај на авансно плаќање

компанијата купувач да добива рабат од добавувачот во висина од 3% од набавната вредност. Доколку компанијата купувач добие краткорочен кредит со каматна стапка од 5%, во тој случај може значително да ги намали трошоците доколку изворите на финансирање ги промени од конкретниот добавувач во корист на краткорочен кредит од банка. Пресметката е едноставна:

МКД 10.000.000,00 минус 3% рабат за авансно плаќање = 9.700.000,00;

МКД 10.000.000,00 x 5% (номинална годишна каматна стапка) = 500.000,00
вкупна годишна камата; =>500.000,00/360 (денови) x 90 (денови) = МКД
125.000,00 вкупен трошок за камата за период од 90 денови;

Доколку компанијата купувач го искористи рабатот што го добива од својот добавувач, заштедува МКД 300.000,00 во случај на авансно плаќање (стоката ќе чини МКД 9.700.000,00 наместо МКД 10.000.000,00). Од друга страна, за кредитот на банката ќе ѝ плати камата од МКД 125.000,00 за периодот од 90 дена, што ќе претставува трошок за компанијата. Тоа значи дека нето-заштедата на компанијата ќе изнесува МКД 175.000,00 (МКД 300.000,00 заштеда од одобрен рабат минус МКД 125.000,00 трошок за камата по кредитот = МКД 175.000 нето-заштеда).

Среднорочните кредити најчесто се користат за трајни обртни средства, зголемување на залиха, проиширување на асортиман со нови производи и сл.

Долгорочните кредити се користат за посебна намена како што е набавка на опрема, реновирање на зграда, отплата на долг и слично. Овие кредити не треба да се користат за финансирање на секојдневни оперативни потреби. Долгорочните кредити имаат датум на достасување повеќе од три години. Од кредиторска гледна точка достасувањето на кредитот не треба да го надмине економскиот живот на средството кое се финансира, ако средството се користи како колатерал за кредитот. Подеднакво важно е дека вредноста на средството кое се финансира секогаш треба да ја надминува вредноста на кредитот. Разликата помеѓу вредноста на средството и сумата која се финансира е капиталот на кредитобарателот. Капиталот на кредитобарателот претставува инвестицијата на кредитобарателот во средство кое се финансира или едноставно тоа е сопственото учество на кредитобарателот во конкретната

инвестиција. Тој, исто така, ѝ дава на банката амортизација во случај на неисполнување на обврските. Кредитобарателот може да ги изгуби своите финансии пред банката да ја искуси загубата. Кредитобарателите кои не сакаат да ги загубат своите инвестиции имаат поттик да го управуваат своето претпријатие на начин со кој кредитот ќе биде исплатен. Планот на отплата на долгорочните кредити може да биде со месечни ануитети или квартални ануитети.

Овде треба да се потенцира дека планираното отплаќање на кредитите треба да дојде од оперативните приходи на кредитобарателот, а отплатата да се прилагоди на приливите на бизнисот, а посебно да се внимава доколку бизнисот има сезонски карактер на приходите.

Кредит за премостување

Кредитите за премостување ги премостуваат јазовите кај финансирањето на кредитобарателите сè додека не се случи некој посебен настан. На пример, една фирма сака да набави нов магацин, но ѝ се потребни финансии за да ја финансира трансакцијата сè додека стариот магацин не биде продаден. Поради тоа кредитот за премостување е краткорочно финансирање кое се прави во исчекување на добивање на долгорочно финансирање за кое е постигнат договор. Друг пример е кога компанијата емитува комерцијална хартија од вредност за да ги обезбеди тие финансии, но средствата ќе ги добие по две недели, па банката може да обезбеди привремено финансирање. Во овој случај кредитот на банката се користи како краткорочна замена за друго финансирање на долгот од страна на компанијата.

5.2. Постапка за одобрување на кредити на SME клиенти

Сите нови кредити и измените на условите на претходно одобрени кредити ги одобрува Кредитен одбор или други вработени во банката кои писмено се овластени за одобрување кредити со утврдени лимити. Во помалите банки

вообичаено е сите кредити да ги одобрува Кредитниот одбор. Овластувањата за одобрување кредити со одредени лимити се даваат на одредени поединци во банката кои покажале способност одоговорно да ги користат одобрувањата врзани за тие лимити. Вообичаено овластување и лимити за одобрување се даваат на Директорот на комерцијален сектор и Директорот на кредитен ризик. Сите нови кредити и измени на постоечките кредити подразбираат согласност на најмалку еден вработен од комерцијалниот сектор и најмалку еден вработен од секторот за кредитен ризик. Во банката секогаш одлуките треба да ги донесуваат повеќе од еден член, за да нема еднострано донесување одлуки. Референтот за корпоративни клиенти не треба да го поднесува барањето на одобрување се додека не се комплетира целокупната документација, предметот да го проучи и да биде уверен дека кредитот за банката ќе претставува сигурен и профитабилен пласман.

Барањето за кредитот содржи прецизно одредени услови и за истите се бара согласност за нивно одобрување. Доколку некои од претходно дефинираните услови се менуваат тие треба да бидат евидентирани во условите на кредитот. Во информацијата за одобрување на кредити треба да биде констатирано дека предлогот во целост е ускладен со кредитната политика на банката. Во спротивно, треба да се образложи детално за евентуалните отстапки. Информациите за условите на кредитот претставуваат трајно евидентирани податоци за одобрениот кредит. Овој документ се чува во досието за кредитот.

При подготвувањето на барањето за кредит, истото треба да содржи доволно информации за да може добро да се анализира дадениот случај. Тие информации треба да бидат релевантни, објективни што подразбира да бидат опфатени и оние информации кои се негативни за клиентот. Понатаму, информациите треба да бидат точни и добиени од сигурни извори. На крај, целото барање (кредитна апликација) треба да биде јасно со кратки, јасни реченици како би можело предметот да биде точно разбран од страна на членовите на кредитниот одбор.

5.2.1. Основни начела на кредитната политика

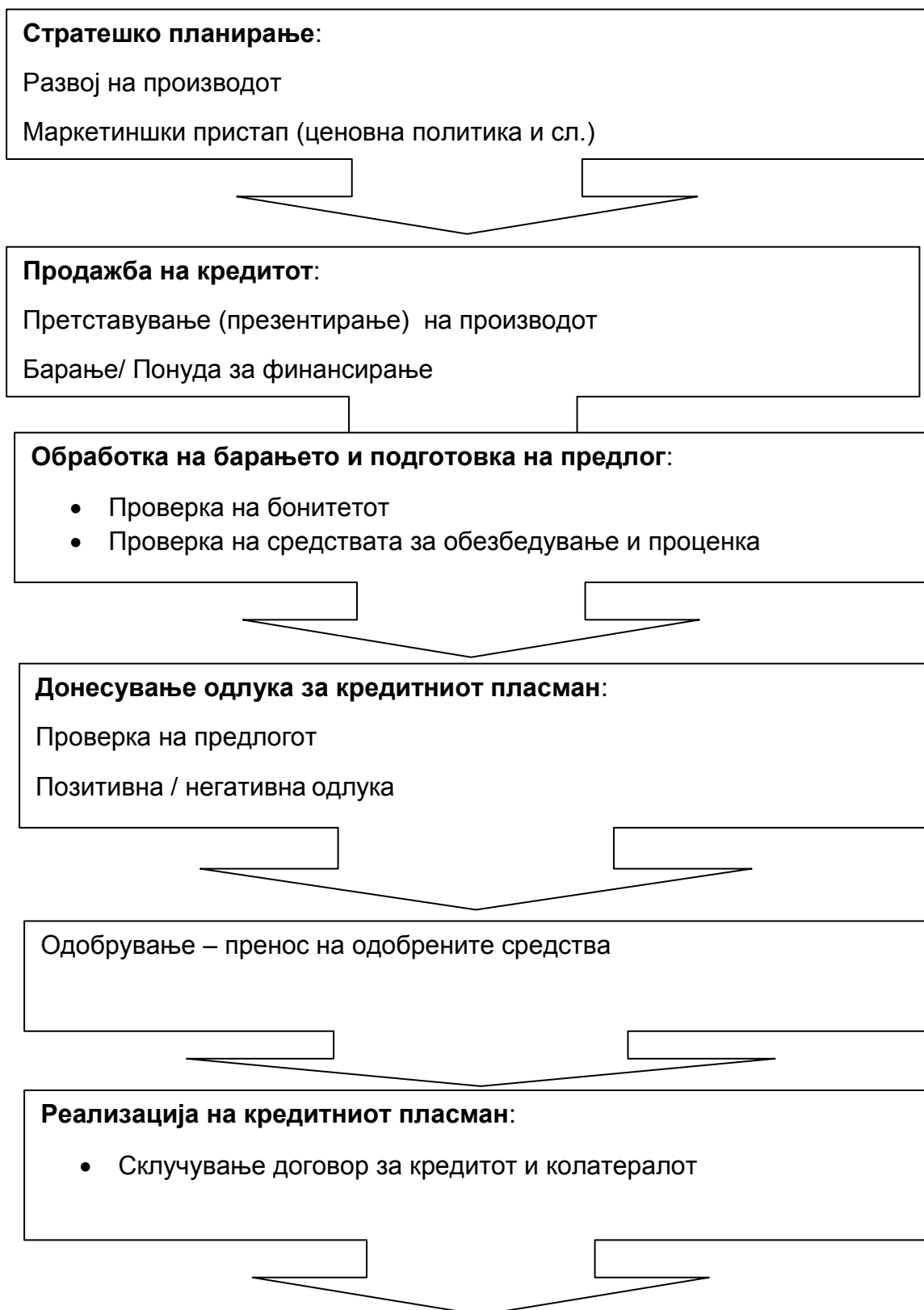
Покрај принципите кои се втемелени во важечката кредитна политика на банката, во сегментот на кредитирање на мали и средни претпријатија (SME clients) постојат одредени начела :

- Годишниот обрт на правните лица е едно од начелата дали тие ќе се вбројат во корисници на SME кредити;
- Основа за одобрување на кредитот е кредитоспособноста на клиентот, односно неговата способност уредно да ги сервисира обврските по кредитот, не неговиот колатерал;
- Висината на каматната стапка може да ја рефлектира ризичноста на пласманот, но не и да го компензира ризикот;

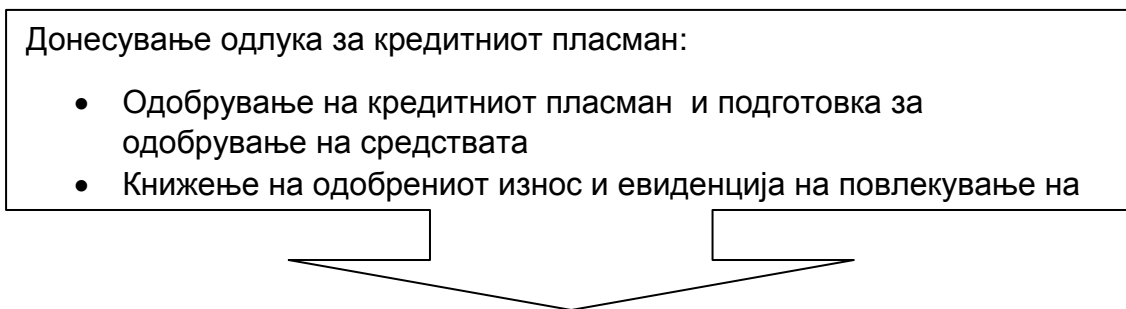
5.2.2. Процес на кредитирање

Сите фази од процесот на кредитирање се претставени со помош на следните графикони:

I. Фаза – креирање кредитен аранжман

II - Фаза Книговодствена евиденција и реализација

III – та фаза Сервисирање на кредитниот пласман

5.2.3. Стратешко планирање

Оваа фаза подразбира подготовка на кредитниот производ за дистрибуција на клиентите, како од аспект на сите нормативни и техничко-технолошки предуслови, така и од промотивен аспект и обука на вработените за пуштање во оптек нова услуга или измена на постоечката. Носител во оваа фаза е Секторот за развој на производи во координација со Сектор комерција и Сектор маркетинг. Овде се вклучени неколку фази :

- **Развој на производот** - дефинирање на типот на кредитниот производ, извори на финансирање, основни услови, подготовка на нормативните предуслови (ревизија на важечките одлуки за активните каматни стапки и провизии).
- **Маркетиншки пристап** – истражување на пазарот, дефинирање на целната група/ сегмент, истражување и дефинирање на цената на услугата, канали на дистрибуција, проммоција на производот, бизнис план (обем, регионална структура, очекувани ефекти)
- **Политика на одобрување** – одредување на тековната кредитна политика на ниво на производот, нивоа на одлучување, максимални износи и методологија на одлучување (кредитен одбор, credit scoring и сл.)
- **IT поддршка** – создавање технолошки предуслови и софтверска поддршка за квалитетна дистрибуција и понатамошен мониторинг на производот.

5.2.4. Продажба на кредитот

Носители на оваа активност се кредитните референти и менаџери од Сектор комерција и продажна мрежа. Кредитниот референт е првата личност за контакт со клиентот. Како главен носител на оваа активност, кредитниот референт мора исклучително добро да ја познава комплетната понуда на

банката во сегментот на работење со SME клиенти и истите на ефикасен начин да ги пласира на постоечките и новите клиенти на банката. Исто така, кредитниот референт мора да ги познава политиките, процедурите и постапките за одобрување на пласманот, како и релевантните законски регулативи. Кредитниот референт е должен да го пронајде најдобриот модел за пласирање на кредитниот производ со цел остварување на долгорочна добивка за банката (еднократната продажба на најскапиот производ не подразбира секогаш и најголема добивка за банката на долг рок). Кредитниот референт е должен да негува продажен пристап cross-selling, така што истовремено ќе продаде неколку производи на банката.

- **Претставување на производот** – се прави со директен контакт со клиентите или преку други канали (mail, sms, флаер, сајт, писмо и сл.). Банката своите услуги ги презентира јасно и недвосмислено, прикажувајќи ги цените на услугите и однапред го запознава клиентот со сите предуслови неопходни за користење на производот.
- **Барање/ Понуда за финансирање/ Прифаќање на понудата** – Барањата можат да бидат на стандарден образец (template), но некои банки имаат и нестандартни барања. После прелиминарната обработка или врз основ на разговорот со клиентот, банката доставува индикативна понуда (која треба да биде изготвена на стандардизирана форма за понуда), како основ за понатамошна реализација на кредитниот пласман. Во склоп на оваа фаза за долгорочните пласмани се врши разговор со клиентот кој претставува клучен извор за информации и преки кој се добива општ впечаток за клиентот. Разговорот со клиентот е многу значаен за креирање на самата понуда на клиентот и конечниот предлог за одобрување или одбивање на барањето.
- **Протокол за прием на барањето** – се води електронски во банкарска апликација. Бројот што се добива од систем претставува бројот на кредитната партија. Во систем се внесуваат сите релевантни податоци кои се однесуваат на барањето за кредитот.

- **Проверка на документацијата- прелиминарна обработка** – подразбира формално- правно утврдување на веродостојноста на податоците од кредитното барање, комплетност на документацијата и основна постапка за креирање на конечен предлог кој ќе се достави до соодветното ниво на одлучување.

5.2.5. Обработка на барањето и подготовка на предлог одлуката

Носител на оваа фаза е кредитниот референт во филијалите (експозитурите). Во оваа фаза се креира конечниот предлог кој ќе се достави на одобрување. Доколку некој од условите не е исполнет, кредитниот референт може да го одбие барањето. Овој процес минува низ повеќе фази:

- **Прием на барањето** – барањето се прима во филијалата и на него се доделува деловоден број со цел да може да се следи понатаму тоа барање и истото на крајот да се архивира. Важно е барањето да се заведе откакако кредитниот референт ќе ги добие сите потребни документи (сметководствена документација за последни три години, завршни сметки, документи за обезбедувањето – имотен лист, сообраќајни дозволи, фактури и сл.).
- **Подготовка на предлогот** - ја врши кредитниот референт во филијалата. Кредитниот референт е должен да ја обезбеди целокупната документација и информациите за претрпијатието (утврдување на краен сопственик, дали друштвото кое е барател на кредитот е дел од групација, односно дали има поврзани субјекти, кредитна изложеност на друштвото и на сопствениците и т.н.), понатаму добро да се запознае со дејноста на друштвото, како и добро да ја разбере целта на кредитот, која ќе биде бенефитот од инвестицијата и т.н. На основ на сите овие податоци треба да се изготви предлог кој ќе се достави до соодветното ниво на одлучување. Доколку се обработува барање за долгорочен кредит, потребно е да се обезбеди и бизнис план, односно инвестиционен елаборат, во кој ќе биде елаборирана оправданоста од инвестицијата, односно да бидат објаснети развојните и финансиските ефекти од истата. Кредитниот референт врз основа на сите тие

податоци треба да ја пронајде најдобрата опција за пласман во склад со кредитната политика на банката. Кредитниот референт мора да ги познава процедурите на банката, како и добро да го познава својот клиент. Така кредитниот референт го подготвува комерцијалниот дел на предлогот, додека кредитната анализа ја изготвува кредитен аналитичар врз основа на финансиските податоци добиени од сметководството на клиентот за последните три години.

- **Проценка на колатералот** – во оваа фаза се врши проценка на колатералот од страна на проценителот и опфаќа утврдување на вредноста на средството што е предмет на обезбедување, како и формалната исправност на истото. Банката не би требала да прифаќа подвижен и недвижен имот доколку истиот има товари и ограничувања. Тоа може да го прави во исклучителни случаи, доколу има јасна и оправдана причина за истото.
- **Подготовка на предлогот за конечна одлука** – по завршување на обработката, кредитниот референт го испраќа предлогот по електронски пат до соодветното ниво на одлучување, притоа наведувајќи ги условите, како и кратко објаснување за дадениот став. Доколку барањето треба да се разгледува на повисоко ниво, тогаш првото ниво на одлучување го разгледува предлогот и ако е согласен со истиот, го препраќа понатаму со дадена препорака за одобрување.

5.2.6. Донесување одлука за кредитниот пласман

Носител на оваа фаза е органот на одлучување. Највисок орган за одлучување во контекст на оваа процедура е Кредитниот одбор за правни лица. Кредитниот одбор дава согласност за делегирање на овластувањата за одобрување на кредитни пласмани на SME клиентите и врши мониторинг на користењето на овие овластувања.

Во случај ако кредитното барање кое е предмет на одобрување отстапува од стандардните услови, нивото кое е задолжено за одобрување

треба да го проследи предметот до следното, повисоко ниво на одлучување, иако износот на кредитот е во рамките на неговиот лимит.

- **Проверка на предлогот.** Пред да се донесе одлуката, органот на одлучување може да изврши проверка на обработката на кредитот. Органот на одлучување е должен повремено на база на случаен примерок да изврши ревизија на обработката и донесената одлука на пониското ниво на одлучување.
- **Позитивна/ негативна одлука.** Органот на одлучување може да донесе позитивна одлука, негативна одлука и условена позитивна одлука.
- **Известување на клиентот.** Откако ќе се донесе одлуката за кредитниот пласман, кредитниот референт е должен да го извести клиентот за конечната одлука и да го информира за понатамошните чекори за реализација на пласманот.

5.2.7. Реализација на кредитниот пласман

Откако клиентот ќе ја прифати донесената одлука во врска со барањето за кредит, следува процесот на реализација на кредитниот пласман. Во рамките на реализацијата на кредитниот пласман се издвојуваат три фази:

- **Склучување договор за кредит и колатерал.** Во случај на одобрување на барањето, кредитниот референт одговорен за корпоративните клиенти го доставува предметот до Back office⁴⁵ за да се изготви договорот за кредит. Понатаму, договорот се праќа на преглед до правна служба, која откако ќе го прегледа, електронски праќа порака до кредитниот референт дека може да се пристапи кон потпишување на договорот. Како претставник на банката, договорот го потпишува менаџерот на филијалата од една страна, а од друга страна договорот го потпишува клиентот, односно управителот на друштвото кое зема кредит. Доколку кредитот е обезбеден со недвижен имот или подвижен

⁴⁵ Back office- позадинска служба во банката која е задолжена за банкарски операции – изготвување на договори, анекси, промени на амо план, извештаи кон НБРСМ и др. активности

залог, правната служба го потврдува обезбедувањето и одговара за точноста на цитирањето на истиот.

- **Собирање и подготовка на друга документација која е предвидена со одлуката за одобрување.** Во оваа фаза кредитниот референт ја комплетира останатата документација која е поврзана со исплатата на кредитот. Овде, на пример, спаѓаат осигурителните полиси кои се задолжителни за колатералот на кредитот, понатаму бизнис план, дополнителни изјави што треба да ги потпише клиентот како што се изјава за запознатост со кредитен ризик, изјава за наменско користење на средства итн.
- **Комплетирање на документацијата и подготовка на кредитен фајл.** Оваа фаза е последна фаза од реализацијата на кредитниот пласман и во неа се врши контрола на комплетноста на сите документи и контрола на нивната точност. Во оваа фаза се врши проверка дали сите потребни документи се комплетирани и точни. Откако ќе се утврди дека е се во ред со документите и дека истите се комплетирани, се дава налог за исплата на кредитот. Комплетираното досие со потпишување на документ за предавање се испраќа на архивирање во Back office.

Кредитното досие содржи:

- Барање за кредит со пропратна документација (завршни сметки на претпријатието за последните три години, заедно со картици од сметководството за добавувачи, купувачи, жиро сметка, кредити, позајмици и бруто биланси).
- Тековна состојба за друштвото.
- Колатерал (меница, имотни листови, сообраќајни дозволи, фактури и сл. документи поврзани со обезбедувањето).
- Одлука потпишана од соодветното ниво на одлучување.
- Поврзана формала и неформална документација која може да послужи за понатамошно следење на кредитот и наплата на кредитниот пласман.
- Документи поврзани со намената на кредитот (профактура, договор за купопродажба и сл.).

Погоре опишаното досие понатаму се дополнува со документи за активностите поврзани со II фаза (книговодствена евиденција и реализација) и III (сервисирање на кредитниот аранжман).

5.2.8. Архивирање на кредитната документација

Кредитната документација во сегментот на кредитирање SME клиенти е предмет на работа на кој вработените во банката обрнуваат посебно внимание. Откако ќе се исплати кредитот, кредитната документација се архивира. Во суштина кредитната документација за корпоративното кредитирање е иста, може да се разликуваат некои документи во зависност од видот на кредитниот производ.

Барањето за кредит е појдовен документ при формирањето на кредитната документација. Овој документ е задолжителен за секој кредитен пласман. Пред овој документ во досието може да се формира забелешка од разговорот или понудата упатена до клиентот. Филијалата го евидентира секое барање кое е доставено до банката.

Праќање на барањето и друга документација до службата задолжена за архивирање се врши по интерна пошта. При испраќање на документацијата се изготвува спецификација во која се наведува бројот на кредитната партија, името на клиентот и сите документи кои се испраќаат. На крајот на спецификацијата се потпишува лицето што ги испраќа документите и датумот кога истите се испратени.

Вообичаено, документацијата за одреден кредитен пласман се генерира на две или три места (во различни сектори – SME сектор, Секторот за ризици итн.), така што истата вработениот за позадинска обработка треба да ја комплетира. Откако ќе ги добие документите вработениот одговорен за позадинска обработка (Back office) ја потпишува спецификацијата и се врши конечно архивирање.

Конечното архивирање подразбира складирање на документацијата во посебни папки на кои е обележана партијата на кредитот. Кредитната

документација треба да биде доставена за архивирање најдоцна пет работни дена од исплатата на кредитот.

6. Илустрација на процесот на кредитна анализа на деловен субјект

Во рамките на овој дел ќе биде разработен практичен пример за кредитна анализа и донесување одлука за кредитирање.

Секоја кредитна анализа, односно секој кредитен предлог, започнува со определување на нивото на кое треба да се донесе одлуката за конкретниот предлог, што зависи од интерниот рејтинг на компанијата од една страна и бараниот износ на финансирање и понудениот колатерал од друга страна. Самиот процес е строго контролиран, однапред определен и важи за сите клиенти во согласност со начелото дека ни еден постоен или потенцијален клиент на банката нема право да биде во каква било привилегирана позиција.

Практичен пример:

Компанијата „НН“ е компанија чија доминантна дејност е трговија со стока за домаќинствата.

Секоја анализа започнува со изготвување на интерен рејтинг на компанијата, кој произлегува од книговодствените податоци на компанијата за последните три години и податоци со пресечен датум од тековната година. Од добиените податоци за конкретната компанија е воочливо дека станува збор за компанија во добра финансиска кондиција, стабилна компанија, со забележителен раст на приходите за целиот анализиран период.

Табела бр. 1 Биланс на успех на компанијата “НН”

Анализиран случај	2016		2017		2018		2019	
		%		%		%		%
000 EUR								
Бруто продажби	452	100,0	537	100,0	719	100,0	1021	100,0
Дисконти и одобрувања					-9	-1,3	-10	-1,0
Нето продажби	452	100,0	537	100,0	710	100,0	1011	100,0
Трошоци на продадени производи	-274	-60,7	-312	-58,2	-458	-64,5	-636	-63
Трошоци на услуги							-2	-0,1
Бруто маржа	177	39,3	224	41,8	252	35,5	373	36,9
Останати оперативни приходи	2	0,3	1	0,2	1	0,2	1	0,1
Трошоци за плати	48	10,7	50	9,4	66	9,3	105	10,3
Оперативни трошоци	19	4,3	22	4,0	50	7,0	77	7,6
Даноци и придонеси							-1	-0,1
Амортизација	5	1,0	14	2,6	14	1,9	16	1,6
Оперативна добивка (ЕБИТ)	107	23,6	140	26,0	123	17,3	175	17,3
Трошоци за камати	-17	-3,8	-20	-3,7	-18	-2,5	-19	-1,9
Добивка пред данок и останати приходи/расходи	89	19,8	120	22,3	105	14,8	156	15,4
Останати приходи								
Останати расходи								
Добивка пред оданочување	89	19,8	120	22,3	105	14,8	156	15,4

(ЕВТ)								
Данок на добивка	-4	-0,9	-7	-1,3	-10	-1,4	-8	-0,8
Нето добивка	85	18,9	113	21,0	95	13,4	148	14,7

Значајно за анализата на билансот на успех е најпрво да се даде прказ на структурата на приходите, доколку компанијата остварува приходи по повеќе основи. Тука, пред сè, се мисли на структура на приходите од реализации на домашен и странски пазар и структура на приходите од повеќе профитни центри. Во конкретниот случај, компанијата остварува приходи само на домашен пазар, а приходите се само од трговија на стоки за домаќинството.

Друго што е значајно при анализата на приходите во анализираниот случај е константниот раст на приходите од година во година, кој изнесува 18.8% раст во 2017 година компаративно со 2016 година, односно 32,3% раст во 2018 компаративно со 2017 година и 42,4% раст во 2019 компаративно со 2018 година. Согласно со извештаите од последните години компанијата бележи константен раст на приходите, кој раст се очекува и во следниот период.

Што се однесува до профитабилноста на компанијата, најзначаен показател е бруто маржата на компанијата, која е стабилна за целиот период на анализа и се движи од 35,5 – 41,8%.

Во процесот на преговарање со кредитобарателот договорена е следнава структура која треба да се предложи за одобрување на соодветното ниво на одлучување, односно до соодветниот кредитен одбор надлежен за носење на одлука:

- зголемување на постоечкиот рамковен револвинг кредит за дополнителни 200 илјади евра за исплата на долгорочен кредит за купување деловен објект;
- краткорочниот кредит од 360.000 ЕУР да се рефинансира со долгорочен кредит, бидејќи клиентот го има искористено за инвестиција (купување на деловен простор).

- како дополнително обезбедување за проширување на рамката е понуден деловен објект со проценета вредност од 150 илјади евра, проценка извршена од овластен проценител.

Постојната структура на изложеност на компанијата е прикажана во Табела 2:

Табела бр. 2 – Структура на изложеност на компанијата „НН“

Структура на изложеност за компанија „НН“ во 000 ЕУР	Банка 1	Банка 2
Долгорочни кредити	83	184
Краткорочни кредити	380	/

Новопредложената структур во Банка 1 е прикажана во табела бр. 3.

Табела бр.3 - Новопредложена структура

Во 000 ЕУР	Тотал
Долгорочен кредит	83
Краткорочен кредит	20
Долгорочен кредит за рефинансирање	360
Долгорочен кредит за инвестиција	200
Тотал	663

Како што може да се забележи од новопредложената структура, согласно потребите на компанијата и нејзиниот отплатен капацитет, се врши определно консолидирање на изложеностите, каде што дел од краткорочната изложеност која била наменета за финансирање на обртни средства, која

достасува на 12 месеци со еднократна отплата на главница на крај на период, преминува во долгорочна изложеност со рок на отплата од 7 години, со месечни ануитетски отплати, бидејќи клиентот искористил краткорочни средства за инвестиција. Понатаму, се предлага нов долгорочен кредит за купување на деловен простор, кој исто така ќе биде на 7 години, со месечни ануитетски отплати.

Целосната анализа за одобрување на едно кредитно барање содржи голем број податоци кои му се неопходни на кредитниот одбор, за да може да донесе одлука во процесот на одлучување. Некои од најзначајните податоци коишто треба да ги содржи една кредитна апликација се: податок за процент на моментални издвоени резервации во Народна банка, од којшто се гледа финансиската дисциплина на компанијата во својата кредитна историја, односно дали има позитивна или неуредна кредитна историја; податок за процентот на ефективна покриеност со колатерал за конкретната трансакција, односно колкав дел од предложената трансакција е покриен со проценетата вредност на понудениот колатерал пондериран со соодветен пондер утврден од страна на банката.

Кредитната апликација мора, исто така, да содржи и податоци за најголемите (10) купувачи и добавувачи, од каде се гледа брјот на денови на наплата од купувачите и плаќање спрема добавувачите и дали постои голема зависност од еден или од неколку позначајни добавувачи од аспект на тоа дали во случај на губење на некој купувач односно добавувач истиот е лесно заменлив или пазарот е лимитиран за таков тип на купувачи/добавувачи.

Самата апликација содржи податоци за дејноста на компанијата, за менаџментот, за тоа дали станува збор за искусен менаџмент и дали постои ризик од промена на менаџментот, податоци за идните планови на компанијата и сл.

Понатаму, се продолжува со анализа на финансиските показатели и коефициенти за компанијата.

Табела бр. 4 - Збирен извештај кој ги содржи најзначајните позиции од билансот на успех, билансот на состојба и каде што се пресметани најзначајните коефициенти:

Анализиран случај	2016		2017		2018		2019	
000 ЕУР	%		%		%		%	
Биланс на успех								
Нето продажби	452	100,0	537	100,0	710	100,0	1011	100,0
Бруто маржа	177	39,3	224	41,8	252	35,5	373	36,9
Трошоци за плати	-48	-10,7	-50	-9,4	-66	-9,3	-105	-10,3
Оперативна добивка (ЕБИТ)	107	23,6	140	26,0	123	17,3	175	17,3
Добивка пред данок и останати приходи/расходи	89	19,8	120	22,3	105	14,8	156	15,4
Добивка пред оданочување (ЕВТ)	89	19,8	120	22,3	105	14,8	156	15,4
Нето добивка	85	18,9	113	21,0	95	13,4	148	14,7
Биланс на состојба –АКТИВА								
Материјални средства	186	28,0	227	28,7	224	24,1	295	17,9
Вкупна фиксна актива	186	28,0	227	28,7	224	24,1	295	17,9
Залихи	291	43,8	363	45,9	392	42,1	628	38,2
Побарувања од купувачите	117	17,6	175	22,2	246	26,4	598	36,4
Остната тековна актива	70	10,5	25	3,2	70	7,5	125	7,6

Тековна актива	478	72,0	563	71,3	707	75,9	1350	82,1
Биланс на состојба – ПАСИВА								
Капитал - почетна состојба	343	51,7	456	57,7	551	59,2	700	42,6
Капитал	343	51,7	456	57,7	551	59,2	700	42,6
Долгорочни кредити	90	13,6	53	6,7	172	18,5	149	9,1
Краткорочни кредити	198	29,8	236	29,9	153	16,4	498	30,3
Краткорочни обврски спрема добавувачите	26	3,9	27	3,4	26	2,8	261	15,9
Останати краткорочни обврски	8	1,2	18	2,3	29	3,1	37	2,2
Вкупни обврски	321	48,3	334	42,3	379	40,7	946	57,5
Обврски + кап.	664	100,0	790	100,0	931	100,0	1645	100,0

Финансиски коефициенти				
Раст на вкупниот промет во %	12.8	18.8	32.3	42.4
Покриеност на камата (x)	7.8	9.1	10.4	13.0
ЕБТ маргина (%)	19.8	22.3	14.8	15.4
ROE-поврат на капитал	26.0	26.3	19.1	22.3
ROCE - поврат од	16.9	19.1	14.1	13.0

единица ангажиран капитал %								
ROI -поврат на инвестиции %	13.4		15.2		11.3		9.5	
Учество на трошоците за вработени во вкупниот промет	9.3		10.7		10.8		9.7	
Промет по вработен	41.0		48.8		50.7		42.1	
Број на вработени	11		11		14		24	
Паричен тек по вонредните ставки	9	20.6	128	23.9	109	15.4	164	16.2
Нето паричен тек	93	20.6	128	23.9	109	15.4	164	16.2
Обртен капитал (%)	206.4		200.3		341.1		169.6	
Интензитет на инвестиции (% од вкупната актива)	28.0		28.7		24.0		17.9	
Инвестицион ен коэффициент (%)	45.2		29.2		4.6		39.1	
Капитален коэффициент (%)	51.6		57.7		59.2		42.5	
Капитал+долг ороч-ни обврски / долгорочна актива (%)	232.3		224.4		323.5		287.9	

Динамички коефициент на задолжување (%)	71.1	59.4	53.0	93.3
Отплата на национален долг (во години)	3.5	2.5	3.4	5.8
Коефициент на залихи (денови)	388	425	312	360
Коефициент на побарувања (денови)	95	119	125	214
Коефициент на обврски (денови)	34	30	21	150

Табелата ги содржи, во скратена форма, најзначајните делови од билансот на успех и билансот на состојба на компанијата, како и пресметка на соодветните коефициенти и показатели значајни за процесот на одлучување.

Доколку промените кај одредени позиции во билансите на компанијата од година во година се материјално значајни, задолжително треба да се даде соодветен коментар за причината за настанатата промена. Под материјално значајни се сметаат промените над 10% во тековната година компаративно со истиот податок во претходната година ($\Delta \geq \pm 10\%$).

Како што може да се забележи од табелата бр. 4, не станува збор за целосна анализа на билансите на компанијата со сите нивни позиции, туку анализа на најзначајните показатели кои се од важност за финансиската анализа.

КЛИЕНТ:	31.12.2016	31.12.2017	31.12.2018		31.12.2019	
			000 ЕУР		000 ЕУР	
	000 ЕУР	000 ЕУР		Δ %		Δ %
Биланс на успех						
Нето продажби	452	537	710	32,3	1011	42,4
Бруто маржа	177	224	252	35,5	373	36,9
Оперативна добивка	107	140	123	17,3	175	17,3
Нето добивка	85	113	95	13,4	148	14,7
Биланс на состојба						
Вкупна актива	664	790	931	17,8	1645	76,7
Фиксна актива	186	227	224	24	295	17,9
Залихи	291	363	392	42,1	628	38,2
Побарувања од купувачите	117	175	246	26,4	598	36,4
Капитал	343	456	551	59,2	700	42,5
Обврски према финансиски	288	289	325	12,5	647	99
Обврски према добавувачите	26	27	26	2,8	261	15,9
Паричен тек						
ЕБИТДА	111	153	137	19,3	191	18,9
Нето оперативен паричен тек	93	128	109	/	164	/
Паричен тек од	-59	-54	-11	/	-87	/

инвестициски активности					
Паричен тек од финансиски	113	1	35		323
Клучни показатели					
Покриеност на камата	7,8	9,1	10,4		13,0
Период на отплата на вкупен	2,6	1,8	2,4		3,4
Коефициент на капитал %	51,6	57,7	59,2		42,5
Динамички коефициент на задолженост	71,1	59,4	53,0		93,3
Брза ликвидност	50,8	71,2	123,1		76,4
Просечно врзување на залихи	388	425	312		360
Просечна наплата на побарувања	95	119	125		214
Просек на плаќање на обврски	34	31	21		150
Паричен циклус	449	513	416		424

Така, од билансот на успех анализирани се приходите, бруто маржата на компанијата, оперативната добивка и нето добивката. Од активата на билансот на состојба се земени податоци за вкупната актива, фиксната актива, нивото на залихи и нивото на побарувања од купувачите, додека од пасивата податок за капиталот, обврските спрема финансиски институции и обврските спрема добавувачите.

Следат показатели за паричниот тек на компанијата, разделени на трите основни видови од кои се состои еден извештај за парични текови и на крајот, неколку најзначајни финансиски показатели, како што се: показателот за покриеност на камата; показателот за број на години во кој компанијата би ги отплатила долговите; капиталниот коефициент, кој покажува колкав дел од вкупната актива на компанијата е финансирана од сопствени извори на средства, а колкав дел од позајмен капитал и добавувачи; динамички

коэффициент на задолженост и показателите за просечни денови на врзување на залихи, наплата на побарувања и плаќање на обврски спрема добавувачите.

Од показателите за просечно врзување на залихи, наплата на побарувања и плаќање на обврски спрема добавувачи на крајот се пресметува колку изнесува циклусот на конверзија во пари (се пресметува како збир од просечниот број на денови на врзување на залихите, зголемен за просечниот број на наплата на побарувањата од купувачите и намален за плаќањето на обврските према добавувачите). Овој показател, покрај останатите, е исто така особено значаен за да се види за колку време компанијата врши конверзија на вложените парични средства повторно во пари (пари-стока-пари) и како се движи во последните години, дали се забрзува или забавува и, доколку има промени, што е причината за нив.

Сите значајни показатели посебно се коментираат во анализата на компанијата, со подетални објаснувања расчленети по поодделни позиции со кои нема да го оптоварувам овој труд, од едноставна причина што истите се специфични од случај до случај и во најголем дел се поврзани со предметот на финансирање.

Во секоја анализа, во зависност од конкретниот предмет на финансирање, може да се јави потреба од дополнителни анализирани податоци, како на пример: проекција за идни парични текови, кога се работи за долгорочно финансирање на фиксно средство или некаков друг вид инвестиција или финансирање на трајни обртни средства на подолг рок, која треба ни покаже дали компанијата ќе има отплатен капацитет да ја отплаќа инвестицијата. Проекцијата на паричните текови се прави за толкав период за колку е одобрен и долгорочниот кредит.

Понатаму, доколку се работи за финансирање во друга валута освен денари, се врши пресметка на девизната усогласеност на компанијата, доколку е извозник. Усогласеност на девизната позиција на една компанија значи дали обврските во конкретната валута се покриени во целост со приливите во истата валута. Доколку има неусогласена девизна позиција, банките често прават и т.н. „стрес-тестови“, со коишто се врши проверка дали во случај на определена промена во девизниот курс на денарот во однос на конкретната валута тој удар

би бил издржлив и дали би можел да се амортизира. Најчесто тие стрес-тестови се прават со 5%, 10% или 15% зголемени обврски во конкретната валута, изразени во денари.

Неизоставен дел од секоја анализа, па и од финансиската анализа е и SWOT анализата, каде се сублимираат најзначајните предности, недостатоци, можности и закани за конкретната трансакција што е предмет на финансирање.

Она што е исто така значајно за една кредитна апликација е таа да не се оптоварува со непотребни податоци. Ова, на пример, би значело дека нема потреба на кредитниот одбор да му се потенцира дека компанијата има одличен отплатен капацитет, ако краткорочно се финансираат обртни средства („trade finance“), туку вниманието да се сконцентрира на конкретната трансакција и нејзината маркетабилност и профитабилност, односно дали маржата е доволна да го покрие трошокот за камата во банката.

Врз основа на целокупната анализа на финансиските податоци за компанијата, земени во предвид сите параметри за финансиската кондиција во која се наоѓаат коефициентите за профитабилност, ликвидност и задолженост, а од аспект на кредитоспособноста на компанијата и ризичноста на потенцијалниот пласман, може да се извлечат следниве заклучоци:

- Врз основа на приложените финансиски податоци, прометот на компанијата се карактеризира со континуиран раст за целиот период на анализа;
- Бруто маржата е стабилна и покажува благ раст во последната година;
- Адекватно ниво на дистрибуција помеѓу фиксната и обртната актива: фиксната актива учествува со 17,9%, додека тековната актива со 82,1%;
- Адекватно ниво на капитализација: коефициент на капитал 42,5%; коефициент на покриеност на камата: 13x и ROCE: 13% (согласно референците овој коефициент треба да е повисок од просечната каматна стапка на кредити во банка);
- Нивото на задолженост на компанијата е адекватно и на задоволитено ниво, што се гледа од коефициентот за динамичка задолженост кој изнесува 93,3% (како бенчмарк овој коефициент би требало да изнесува

<25% кај трговија на мало, а 35-40% кај трговија на големо); нивото на задолженост (Gearing ratio) е зголемено, 134.8%. Коефициентот за брза ликвидност 76,4% во 2019 год. Коефициентот кој покажува за колку години ќе се отплати долгот со постојното ниво на профитабилност останува на адекватно ниво од 3,4 години (истиот согласно референците не треба да биде поголем од 5 години);

- Компанијата има соодветен отплатен капацитет ;

Врз основа на сè што е забележано погоре, кредитниот одбор може да донесе позитивна одлука за одобрување на предложената трансакција.

ЗАКЛУЧОК

Во согласност со методологијата на научно-истражувачката активност, во завршниот дел од овој магистерски труд се синтетизирани заклучоците до коишто се дојде преку проучување и анализирање на истражуваната проблематика.

Банкарските институции претставуваат најстари финансиски посредници помеѓу суфицитарните и дефицитарните субјекти коишто заземаат централно место на финансискиот пазар. Во современи услови активностите на современите банки не се ограничени само на традиционалните банкарски работи (прибирање депозити и одобрување кредити), туку тие нудат и голем број небанкарски услуги (брокерски услуги, инвестициско банкарство, управување со инвестициските фондови, управување со имотите, финансиско советување итн.), претворајќи се на тој начин во универзални финансиски институции. Ваквата трансформација е последица на промените што се случуваат во финансискиот сектор со процесите на глобализација, дерегулација, конкуренција, секјуритизација и сл. Во процесот на прилагодување кон променливото банкарско окружување и афирмирањето на телекомуникациската технологија и компјутеризацијата се создадоа услови за драстично намалување на трошоците за процесирање на финансиските трансакции и за понуда на нови финансиски производи и услуги. Ваквите процеси доведоа и до зголемување на ризиците со кои се соочуваат банките и ја наметнаа потребата од нивно ефикасно менаџирање. За таа цел секоја банка има посебна организациона единица која управува со ризиците во насока на нивно минимизирање.

Најзначаен ризик со кој се соочуваат банките во своето работење претставува кредитниот ризик, што ја претставува веројатноста дека должникот нема навреме да ги извршува своите обврски, т.е. да ги отплаќа основниот долг и каматата според договорените услови. Банката треба да поседува систем за управување со кредитниот ризик кој што треба да ги вклучи следниве елементи: политики за управување со ризиците, организациска структура,

информациски систем и систем на внатрешна контрола и ревизија. Ефикасноста во управувањето со кредитниот процес ја налага потребата од определување на соодветни инструменти за заштита од кредитен ризик. Банкарските институции најчесто ги применуваат следниве инструменти: политика на цени, кредитни ограничувања, обезбедување на кредитот и диверзификација на кредитното портфолио.

Ликвидноста и финансиската сигурност на банкарските институции имаат круцијално значење во одржувањето на макроекономската стабилност на стопанството во целина. Бидејќи капиталот на банките претставува една од најзначајните детерминанти на нивната финансиската сигурност и стабилност, адекватната капитална основа претставува сигурносна мрежа за различните ризици на коишто секоја банкарската институција е изложена во текот на нејзиното работење. Оптимализацијата на структурата на капиталот и минималната стапка на адекватност на капиталот е во функција на усогласување меѓу долгорочната сигурност и стабилност на банките од една страна, со приносите од вложувањата што ги очекуваат акционерите од друга страна. Притоа, стратегиска задача на менаџментот на банките треба да биде обезбедувањето оптимално ниво на капитал и тоа не само од аспект на долгорочните цели и задачи на нивната деловна и финансиска политика, туку и од аспект на ограничувањата што се дефинирани од регулаторните органи и тела на различните нивоа на регулација на банкарското работење.

Процесот на кредитирање на корпоративни клиенти е сложен процес кој се состои од голем број активности кои треба да се извршат пред почетокот на анализата, за време на самата анализа, како и по одобрувањето на предложениот пласман, што значи дека станува збор за една од најважните, но истовремено и најризичните услуги на банките. Имено, овие кредити вообичаено се одобруваат во големи износи, така што ја зголемуваат изложеноста на банката на кредитниот ризик. Впрочем, воопшто не е сеедно доколку банката не може да наплати еден голем поединечен кредит бидејќи тоа сериозно ќе се одрази врз нејзината профитабилност, ликвидност и солвентност. Затоа, кредитната анализа при кредитирањето на деловните субјекти е сложена и налага голема внимателност и одлучување засновано на опсежни анализи. Централно место во кредитниот процес претставува обработката на кредитното барање, што

вклучува бројни квалитативни и квантитативни аспекти. Квалитативната анализа се однесува на претходното работење на деловниот субјект, неговиот правен статус, управувањето, обезбедувањето на кредитот и конкуренцијата. Квантитативната анализа опфаќа финансиска анализа, односно анализа на финансиските извештаи на деловниот субјект, како и анализа на финансиските показатели кои што обично се групираат во четири групи и тоа: показатели на ликвидноста, показатели на активноста, показатели на профитабилноста и показатели на задолженоста.

Кредитната политика претставува најзначаен формален документ во кој се определени очекувањата и намерите на менаџментот на банката, а во насока на остварување на нејзините долгорочни цели. Во таа насока кредитната политика ги претставува основните правила кои го дефинираат кредитниот процес при кој банката се изложува на кредитен ризик, а исто така ги дефинира и процедурите и процесите за прифатливи колатерали, процедурите за наплата на побарувањата на банката и други аспекти во процесот на менаџирање со кредитниот ризик.

Кредитната политика треба да овозможи реализација на следниве цели: минимизирање на кредитниот ризик; донесување оптимални одлуки во процесот на одобрување кредити; дефинирање на правилата и принципите на кредитниот процес; определување на критериуми за кредитоспособност; воспоставување единствена кредитна терминологија; управување со структурните односи помеѓу кредитите, депозитите и капиталот; управување со нивоата на кредитна концентрација; мониторирање на процесот на одобрување на кредити; воспоставување контрола врз кредитниот процес.

За разлика од кредитната политика, интерните процедури претставуваат специфични методи усвоени од страна на банката, со цел да се овозможи имплементација на соодветните политики преку секојдневно функционирање на банката. На тој начин сите вработени се насочени кон реализацијата на поставените цели на банката според однапред пропишани и единствени правила.

Во најново време македонските банки во делот на кредитирањето сè повеќе се соочуваат со конкуренција од страна на небанкарски финансиски

институции. Од тој аспект, за да се одржи сигурноста и стабилноста на финансискиот систем во целина, неопходно е преземање на чекори во насока на: воспоставување на соодветна контрола на сите даватели на финансиски услуги; едукација и информирање на потрошувачите за нивните права и обврски; почитување на концептот за одговорно кредитирање и позајмување; воспоставување на соодветни механизми за вонсудско решавање на спорови и јакнење на капацитетот на организациите за заштита на потрошувачите.

Преглед на користена литература

1. Benton E. Gul, James V.Kolari, Комерцијално банкарство, Арс Ламина, Скопје, 2011
2. Brealey A. Richard, Myers C. Stewart, “Principles of Corporate Finance”, McGraw-Hill, 1988.
3. Bukics L. Rosie, “Financial Statement Analysis: The Basics and Beyond”, McGraw-Hill School Education Group, 1991
4. Davidson Sidney, Stickney P. Clyde, Weil L. Roman , “*Financial Accounting: An Introduction to Concepts, Methods and Uses*”, Dryden Press, 1985
5. Оливера Ѓорѓиева-Трајковска, Финансиската анализа како методолошки инструмент за оценка на финансиската стабилност и успешност на компаниите
6. Gorgieva-Trajkovska, Olivera and Koleva, Blagica (2013) Анализа на финансиски извештаи.
7. Gorgieva-Trajkovska, Olivera and Koleva, Blagica (2014) Анализа на финансиски извештаи - Практикум.
8. Gorgieva-Trajkovska, Olivera (2010) Анализа на билансот на состојба од аспект на корпоративното управување.
9. George Joshua, Financial Statement Analysis: How to Use Financial Information to Make Informed Business Decisions, Talomin Books Pty.Limited, 2004
10. Хорнгрен Сандем Елиот Филбрик, (2005) Вовед во финансиско сметководство
11. Институт за овластени ревизори, "Финансиско известување", 2009
12. Ingersoll J.Jonathan, "*Theory of Financial Decision Making*", Rowman and Littlefield Pu Jae K. Shim & Joel G. Siegel, "*Handbook of Financial Analysis, Forecasting and Modeling*", 2007blishers , 1987
13. Ѓukič Ѓ., Bankarstvo, Ekonomski fakultet, Beograd 2004
14. Foster George, Financial Statement Analysis, Prentice-Hall International, 1996
15. Fridson S. Martin, Alvarez Fernando, Financial Statement Analysis: A Practitioner Guide, John Wiley&Sons, 2002
16. Friedlob Thomas, Welton E. Ralph, Keys to Reading Annual Report, Barron's Education
17. Fridson M. & Alvarez F., "*Financial statement analyses: A practitioner's Guide, John Wiley& Sons*", 2011

19. Joshua G., *“Financial Statement Analysis: How to Use Financial Information to Make Informed Business Decisions”*, Talomin Books, 2004al series, 2001
20. Koen M., Oberholster J., *“Analysis and Interpretation of Financial Statements”*, Juta and Company Limited, 1999
21. Oetzel M. J., Bettis A. R. and Zenner M., *Country Risk Measures: How Risky Are They? Journal of World Business“*, London 2001.
22. Oxford Dictionary of Finance and Banking, (Third Edition), Oxford University Press, New York 2005.
23. Peter S. R., Hudgins C. S., *Bankarski menadžment i finansnijske usluge, Data status, Beograd 2005*
24. Peterson P. Pamela & Fabozzi J. Frank , *“Analysis of financial statements”*, John Wiley&Sons, 2013
25. Petrović P., *Globalizacija kapitala i uticaj na devizni kurs, Beograd 1999, br.1-2*
26. Petrović P., *Oblici finansiranja novih tehnologija, Finansije, Beograd 1998*
27. Popov Đ., *Metodi procene rizika investiranja u inostranstvu, Knjigovodstvo, Beograd 1996., br. 11*
28. Pušara K., *Međunarodne finansije, Univerzitet “Braća Karić”, Beograd 2004*
29. Palepu & Healy, *“Business Analysis & Valuation: Using Financial Statements”*, Thomson Learning, 2008
30. Radovanović R., Pejić L.r, Stanišić M., *Ocena boniteta preduzeća, Privredni pregled, Beograd 2008*
31. Radovanović R., Škarić J. K., *Finansijsko računovodstvo, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd 2003*
32. Radovanović R., *Bilansi preduzeća i banaka, Beogradsko mašinsko – grafičko preduzeće, Beograd 1999*
33. Radovanović R., Pejić L., Stanišić M., *Ocjena boniteta prduzeća, Privredni pregled, Beograd 1991*
34. Vunjak N., Đurasinović J., *Strategija ALM - koncepta banke, Anali ekonomskog fakulteta u Subotici, Subotica 2007., br. 17*
35. Vunjak N., *Finansijski menadžment, Proleter, Ekonomski fakultet Subotica, Subotica, 2005*
36. Vunjak M. N., *Bankarske finansije i finansijski menadžment, Ekonomski fakultet Subotica, Subotica 1999.*
37. <http://www.finance.gov.mk>
38. <http://www.nbrm.mk>
39. http://www.nbrm.mk/WBStorage/Files/Regulativa_Odluka_adekvatnost_na_ka_pitalot_2012.pdf
40. <http://www.valorgroup.rs>